

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTR HAZIRLIĞI MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Əlizadə Toğrul Bəylər oğlu

SƏNAYEDƏ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

mövzusunda

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İstiqamətin şifri və adı: İİM 020000 Mühəndis iqtisadiyyatı və idarəetmə
İxtisasın şifri və adı: İİM 020001 İstehsal və xidmət sahələrinin
iqtisadiyyatı və idarə edilməsi

Elmi rəhbər:

i.e.n. B.S.Əhmədov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. A.S.Mehtiyev

Kafedra müdiri:

i.e.n., dos. Ə.V.Hacıyev

BAKI - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. Milli iqtisadiyyatda investisiya fəaliyyətinin nəzəri əsasları	7
1.1. İnvestisiyanın mahiyyəti və onun iqtisadi inkişafda rolu	7
1.2. Milli iqtisadiyyatda investisiya fəallığına təsir edən amillər	16
1.3. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət təzirlənmə mexanizminin xüsusiyyətləri	21
FƏSİL 2. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	29
2.1. Sənayedə investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.	29
2.2. Sənaye istehsalına xarici investisiyanın cəlb olunma səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.	42
2.3. Azərbaycanda investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi.	49
FƏSİL 3. Azərbaycan sənayesində investisiya fəallığının artırılması istiqamətləri	57
3.1. Sənayedə investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri.	57
3.2. Sənayedə investisiya fəallığının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları	64
NƏTİCƏ	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.	81
PE3IOME	83
THE RESUME.	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, regionların tarazlı inkişafının təmin olunması investisiya prosesinin aktivləşdirilməsindən asılıdır. Belə ki, milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, onun istehsal bazasının modernləşdirilməsi investisiya prosesində həyata keçirilir. Hazırda dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri ölkədə investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl bölmənin investisiya fəallığının stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bazar münasibətləri şəraitində bu məsələlərin səmərəli həlli üçün investisiya fəaliyyətinin tənzimləmə metodlarından optimal istifadə edilməlidir. Bu tədbirlərin əsas istiqamətlərindən biri sənayedə investisiya fəallığının artırılmasıdır.

Azərbaycanda sənayenin gələcəkdə inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturunu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir.

Müasir dövrdə ölkədə sənayenin inkişaf etdirilməsi, bu sahəyə investisiyanın cəlb olunması müvafiq inkişaf institutlarının yaradılmasını tələb edir. Həmçinin əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, səmərəli infrastrukturunu, xammal resurslarının mövcudluğu və digər bu kimi amillər sənaye sahəsinin investisiya cəlbediciliyini müəyyən edir. Bununla belə, bu imkanların hərəkətə gətirilməsi, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi və onun dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Son illərdə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi neft və qaz hasilatı sənayesinə və infrastruktur sahələrə yönəldilmişdir. İnfrastruktur sahələrin inkişafı real sektorda istehsalın artımı və cəmiyyətin həyat səviyyəsinə müsbət təsir göstərsə də, bu sahəyə investisiya qoyuluşları ilə bu sahənin xidmətlərindən istifadə edən sahələrin inkişafının əlaqələndirilməsi vacibdir. Belə şəraitdə qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi ölkədə prioritet istiqamətdir

və hazırda sənayenin inkişafı sahəsində dövlət proqramı reallaşdırılmaqdadır. Bu baxımdan, sənayedə investisiya fəallığının artırılması, bu sahədə investisiya fəallığının artırılması üçün əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması, cəlb olunmuş daxili və xarici investisiya resurslarının qeyri-neft sənayesində səmərəli istifadə olunması, sənayedə investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması məsələləri Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilənlərin aktuallığı nəzərə alınaraq dissertasiya işi sənayedə investisiya fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi sənayedə investisiya fəaliyyətinin kompleks təhlili əsasında bu sahədə investisiya fəallığının təmin olunması yollarını müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- investisiyanın mahiyyətinin açıqlanması və onun iqtisadi inkişafda rolunun müəyyən edilməsi;
- milli iqtisadiyyatda investisiya fəallığını müəyyən edən amillərin öyrənilməsi;
- investisiya fəallığının dövlət təzimlənmə mexanizminin xüsusiyyətlərinin açıqlanması;
- sənayedə investisiya fəaliyyətinin və investisiya mühitinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- sənaye istehsalına xarici investisiyanın cəlb olunma səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;
- sənayedə investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- sənayedə investisiya fəallığının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini sənayedə investisiya fəallığının yüksəldilməsi məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Respublika prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, digər hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları, Milli Bankın və digər dövlət qurumlarının ilkin hesabatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- investisiyanın iqtisadi inkişafda rolunun müəyyən edilmişdir;
- milli iqtisadiyyatda investisiya fəallığını müəyyən edən amillər aşkar edilmişdir;
- investisiya fəallığının dövlət təzirlənmə mexanizminin xüsusiyyətləri açıqlanmışdır;
- ölkə sənayesində investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;
- sənaye istehsalına xarici investisiyanın cəlb olunma səviyyəsinin qiymətləndirilmişdir;
- sənayedə investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- sənayedə investisiya fəallığının artırılması istiqamətlərinə dair təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və 82 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslə "Bazar münasibətləri şəraitində investisiya fəaliyyətinin nəzəri məsələləri" adlanır. Bu fəsildə investisiyanın mahiyyəti açıqlanmış, onun iqtisadi inkişafda rolu müəyyən edilmiş, ölkədə investisiya fəallığını müəyyən edən amillər öyrənilmiş, investisiya fəallığının dövlət təzirlənmə mexanizminin xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi" adlanır. Bu fəsildə ölkə sənayesində investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş, sənaye istehsalına xarici

investisiyanın cəlb olunma səviyyəsinin qiymətləndirilmiş, ölkədə investisiya mühtəti tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə "Azərbaycan sənayesində investisiya fəallığının artırılması istiqamətləri" adlanır. Bu fəsildə ölkə sənayesində investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri və investisiya fəallığının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları göstərilmişdir.

FƏSİL 1.

MİLLİ İQTİSADİYYATDA İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İnvestisiyanın mahiyyəti və onun iqtisadi inkişafda rolu

İctimai formasından asılı olmayaraq təkrar istehsal sistemində istehsal resurslarının yenidən bərpası və həcmnin artırılmasına müvafiq olaraq iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi ilə bağlı məsələlərdə əsas rol investisiya qoyuluşuna aiddir. İnvestisiya prosesinin imkanları və onun reallaşdırılması iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi və tənzimləyicisidir (19, s.191). İnvestisiya məzmun etibarı ilə milli sərvətin artırılmasına xidmət edən kapitalın yaradılması prosesini özündə əks etdirir.

İnvestisiyaların istehsala cəlbı birinci növbədə istehsal resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması üçün şərait yaradır. Nəticədə istehsal amillərinin məşğulluğu müəyyən dərəcədə yüksəlir və bu da milli gəlirin artmasına səbəb olur.

İnvestisiya latın sözü (“investio”) olub, mənası “geyindirmək”, “örtmək” deməkdir. İngiliscə isə bu terminin (“invest”) bir çox mənaları vardır ki, bunlardan biri də “kapital qoymaq”, “nəyəsə kapital sərf etmək”dir. İnvestisiya, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir (1). Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

- pul, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və başqa qiymətli kağızlar;
- daşınan və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);
- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
- bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, anjaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirilmə, vərdis və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu ("nou-hau");

– torpaqdan, sudan və digər təbii ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn başqa əmlak hüquqları;

– başqa sərvətlər.

Bu tərifdən göründüyü kimi, kapitalın artımının əsas mənbəyi və investisiyanın həyata keçirilməsinin hərəkətverici motivi mənfəət (gəlir) sayılır. Investisiya gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Bununla yanaşı, sosial problemlərin həllinə qoyulan investisiyalar mənfəət gətirməsə də, faydalı hesab olunurlar.

Real investisiyalara əsas kapitalın əldə edilməsinə və maddi-istehsal ehtiyatlarının artımına çəkilən xərclər aiddir. Real investisiyanın nəticəsi köhnəlmiş avadanlığın əvəz edilməsi, mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi və ya yeni müəssisələrin yaradılması sayılır. Maliyyə (portfel) investisiyalarına mənfəət əldə etmək məqsədilə investor tərəfindən səhmlər, istiqraz, eləcə də xüsusi və korporativ şirkətlər tərəfindən, habelə dövlət tərəfindən buraxılan qiymətli kağızların əldə edilməsi aiddir.

Qeyri-maddi aktivlərə investisiyalar dedikdə, elmi-tədqiqatların inkişafına, yeni texnologiyaların istifadəsinə görə lisenziyaların əldə edilməsinə, işçilərin ixtisasının artırılmasına və digər oxşar məqsədlərə pul vəsaitləri qoyuluşları başa düşülür.

İnvestisiya vəsaitləri müxtəlif formalarda yerləşdirilə bilər və onlar müəyyən əlamətə görə fərqlənilir (9, s.374):

- qiymətli kağızlara (səhmlərə və opsiyolara) və daşınmaz əmlaka yönəldilən investisiya;

- borc öhdəliklərinə yönəldilən investisiya;

- az və ya çox risk dərəcəsinə malik olan investisiya;

- uzun və qısamüddətli investisiya;

- birbaşa (real) və portfel investisiya.

İnvestisiya qoyulmasında əsas məqsəd müəssisə fəaliyyətinin mütəmadiyini təmin etmək və gəlir əldə etməkdir. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri investorlar, sifarişçilər, investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri, eləcə də hüquqi şəxslər (bank, sığorta və vasitəçi təşkilatlar, investisiya fondları), fiziki şəxslər, dövlət və beynəlxalq təşkilatlar və investisiya prosesinin digər iştirakçıları təşkil edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin obyektlərinə yeni yaranmış və modernləşdirilmiş əsas fondlar və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrindəki dövriyyə vəsaitləri, qiymətli kağızlar, məqsədli pul qoyuluşları, elmi-texniki məhsul, eləcə də digər əmlak obyektləri, əmlak hüququ və intellektual əmlak hüququ aiddir.

Birbaşa investisiyalar – gəlir əldə etmək və təsərrüfat subyektinin ifadə edilməsində iştirak etmək hüququnu almaq məqsədilə, bu təsərrüfat subyektinin nizamnamə kapitalına maliyyə qoyuluşudur. Portfel investisiyalar – “portfelin” yaradılması ilə əlaqədardır və o, qiymətli kağızları və digər aktivləri təmsil edir. “Portfel” – əmanətçinin konkret investisiya məqsədinə nail olmaq üçün vasitə kimi çıxış edən müxtəlif investisiya dəyərlərinin vahid toplusudur.

Birbaşa investisiya ilə portfel investisiyası arasında mahiyyət fərqi ondan ibarətdir ki, birinci, investorun müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olmasına gətirib çıxarır, ikinci isə, investoru qoyulan vəsaitin gəlirliyində maraqlı edir. Portfel investisiyalar – investisiya portfelinin formalaşdırılması üçün qiymətli kağızların alınması ilə əlaqədar layihələrə vəsait qoyuluşudur. Bu halda investorun başlıca vəzifəsi optimal investisiya portfelinin formalaşdırılması və səmərəli idarə edilməsidir. Buna, bir qayda olaraq, fond bazarında qiymətli kağızların alqı-satqı əməliyyatları vasitəsi ilə nail olunur. İnvestisiya portfeli – müxtəlif qiymətli kağızların və sair investisiya qiymətlilərinin (məsələn, qiymətli metallar, daş-qaş və s.) bir dəstdə toplanmış məcmusudur.

Kapital əmələ gətirən investisiya – yeni müəssisələr tikilməsinə, fəaliyyət göstərənlərin genişləndirilməsinə, texniki cəhətdən yenidən qurulmasına, rekonstruksiya olunmasına və habelə avadanlıqların modernləşdirilməsinə, yeni texnoloji istehsal üsullarının tətbiqinə, həmçinin əmtəə-istehsal ehtiyatlarının yaradılmasına, dövriyyə vəsaitlərinin və qeyri-maddi aktivlərin artırılmasına yönəldilir. Kapital əmələ gətirən investisiyanın tərkib hissəsi olan kapital qoyuluşu əsas fondların yaradılmasına yönəldilən investisiyadır.

Kapital qoyuluşu yeni sex və istehsal sahələri yaratmaqla yanaşı, həm də fəaliyyət göstərənlərin genişləndirilməsi, texniki cəhətdən yenidən qurulması, rekonstruksiya olunması və habelə avadanlıqların modernləşdirilməsi, yeni texnoloji proseslərin

tətbiqi işlərinə yönəldilir (9, s. 376-377). Kapital qoyuluşunun tərkibi aşağıdakı xərclərdən ibarət olur:

- a) tikinti-quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər;
- b) müxtəlif avadanlıqların (texnoloji, energetika, yükqaldırma və nəqliyyat) və habelə əsas fondlara aid olunan alət və inventarların alınmasına çəkilən xərclər;
- c) tikinti obyektinin layihələndirilməsi ilə əlaqədar olan geoloji-kəşfiyyat, axtarış və gələcək tikintinin əsaslandırılmasına çəkilən xərclər;
- e) tikinti üçün torpaq sahəsinin ayrılması, tikilən müəssisə üçün kadrların hazırlanması, tikilən müəssisənin idarə heyətinin saxlanılmasına çəkilən xərclər.

Göstərilən xərjlərin hər birinin kapital qoyuluşunun ümumi məbləğindəki xüsusi çəkisi – kapital qoyuluşunun texnoloji quruluşunu əmələ gətirir.

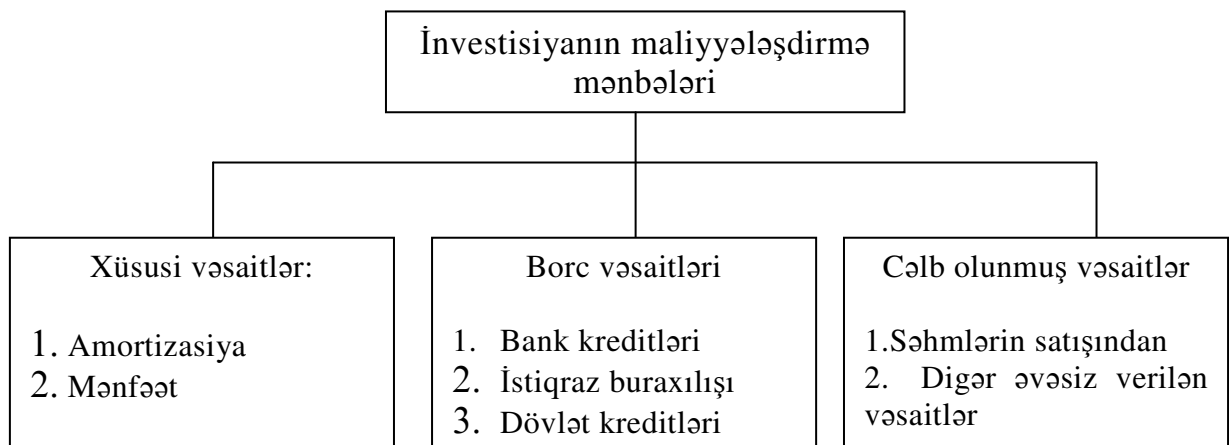
Kapital qoyuluşunun texnoloji quruluşunda avadanlıqların, xüsusilə texnoloji avadanlıqların alınması ilə əlaqədar olan xərclərin payı çoxaldıqca kapital qoyuluşunun texnoloji quruluşunun mütərəqqilik dərəcəsi və habelə istismara buraxılan əsas fondlardan istifadə səviyyəsi də yüksək olur. Əksinə, kapital qoyuluşunun texnoloji quruluşunda tikinti-quraşdırma işlərinə çəkilən xərclərin payı artırsa, onda əsas fondların tərkibində bina və qurğuların dəyərləri də çox olur və nəticədə, əsas fondlardan istifadə səviyyəsini xarakterizə edən fondverimi göstəricisi nisbətən aşağı olur.

Kapital qoyuluşunun təkrar istehsal quruluşu dedikdə, onun formalarına çəkilən xərclərin nisbətləri başa düşülür. Bu göstərici yeni tikintiyə, mövcud güclərin genişləndirilməsinə, müəssisənin rekonstruksiya edilməsinə, texniki cəhətdən silahlandırılmasına çəkilən xərclərin əsaslı vəsait qoyuluşunun ümumi məbləğində xüsusi çəkilərinin tapılması ilə müəyyən olunur.

İnvestisiyaların istehsala cəlbi ilk növbədə istehsal resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması üçün şərait yaradır. Nəticədə istehsal amillərinin məşğulluğu müəyyən dərəcədə yüksəlir və bu da milli gəlirin artmasına səbəb olur. Bundan başqa, investisiyaların cəlbi işçi qüvvəsinin və idarəetmə kadrlarının ixtisaslaşması üçün şərait yaradır, istehsal olunan məhsulların texnoloji səviyyəsinin və keyfiyyətinin inkişafına imkan verir ki, bu da onun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə və onun dünya bazarına çıxmasına kömək edə bilər.

İnvestisiyanın subyektləri investorlar və investisiya obyektlərinin istifadəçiləri sayılırlar. Məhz investor gələcəkdə tələbatı ödəmək məqsədilə resursları real, maliyyə və qeyri-maddi alətlərə qoyur. Obyekt kimi baxılan investisiyalar ikili xarakter daşıyır. Onlar həm investisiya resurları kimi, həm də sərmayə (xərclər) kimi çıxış edir. İnvestisiya resurları səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və ya digər fəaliyyət obyektlərinə qoyulan mülki və intellektual qiymətliləridir. Bununla yanaşı, investisiya resurlarının qəbul etdiyi formadan asılı olmayaraq, onlar öz iqtisadi mahiyyətinə görə eynidir və yığım məqsədilə toplanmış gəliri ifadə edir. Xərc baxımından investisiyalar qoyuluş istiqamətlərini xarakterizə edir və investisiya obyektləri (real və maliyyə alətləri) kimi çıxış edirlər. İnvestisiyanın reallaşdırılması üzrə münasibətlərin mürəkkəbliyi investisiyanın müxtəlif formalarında ifadə olunur. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda investisiyaların təsnifləşdirilməsinə mövcud yanaşmaları ümumiləşdirməklə investisiyaların aşağıdakı əlamətlər üzrə təsnifatını vermək olar: investisiya qoyuluşu obyekt, investisiyada iştirak xarakteri, regional əlamət, investorun mülkiyyət forması, risk səviyyəsi, investisiya dövrü, investisiyanın nəticəsi.

Müəssisə səviyyəsində investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirmə məncələrinə təsərrüfatdaxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları və s.), borc maliyyə vəsaitləri (istiqrarlar, bank və büdcə kreditləri), cəlb olunmuş maliyyə vəsaitləri (səhmlərin satılmasından əldə edilmiş vəsait, əmək kollektivi üzvlərinin, vətəndaşların, fiziki şəxsləri pay və digər haqları) aiddir (şəkil 1.1).

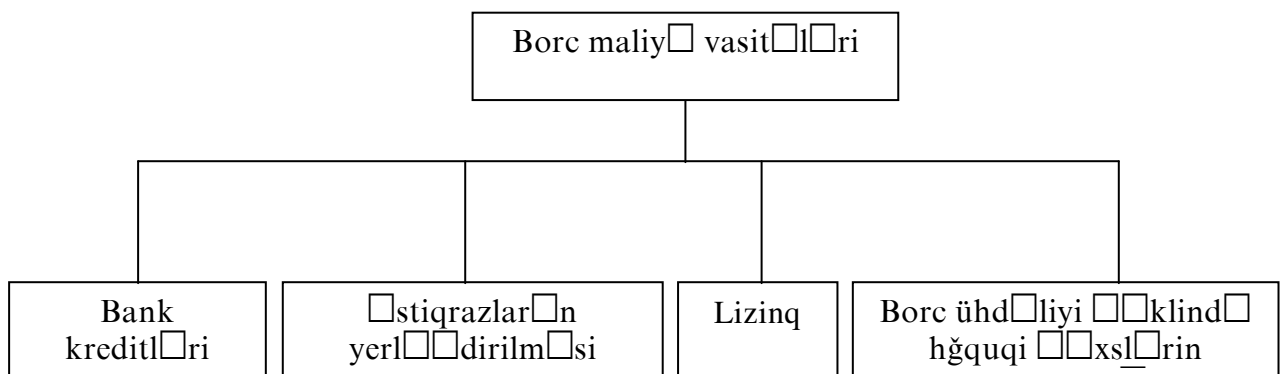

Şəkil 1.1. Müəssisədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirmə mənbələri

Müəssisə və təşkilatların xüsusi vəsaitlərin tərkibində mənfəət mühüm rol oynayır. Mənfəət investisiyanın maliyyələşdirilməsinin başlıca mənbəyidir. Mənfəət -

izafi məhsulun dəyərini ifadə edən müəssisənin xalis gəlirinin başlıca formasıdır. Onun kəmiyyəti məhsul (iş, xidmət) satışı qiyməti ilə onun tam maya dəyəri arasındakı fərqi təşkil edən pul gəlirlərinin bir hissəsidir. Müəssisədə mənfəətdən büdcəyə vergi və digər tədiyyələri ödədikdən sonra xalis mənfəət qalır. Onun bir hissəsini istehsal və sosial xarakterli kapital qoyuluşuna yönəltmək olar. Mənfəətin bu hissəsi investisiyaya yığım fondu tərkibində və ya müəssisədə yaradılmış digər bu kimi fondlar tərkibində istifadə edilir. Müəssisələrdə investisiyanın maliyələşdirilməsinin ikinci ən böyük mənbəyi amortizasiya ayırmalarıdır. Müəssisədə dəyərcə köhnəlmənin yığını hər ay baş verir. Lakin əsas istehsal fondları hər bir təkrar istehsal tsiklindən sonra natural formada ödənilməsinə tələb etmir. Nəticədə, sərbəst pul vəsaiti formalaşır (amortizasiya ayırmasını istehsal xərclərinə daxil etmək yolu ilə) və bu müəssisənin əsas kapitalının təkrar istehsalının genişləndirilməsinə yönəldilə bilər. Müasir dövrdə investisiya fəallığını artırmağın ən başlıca maliyyə mənbə-lərindən biri makroiqtisadi dövlət siyasəti vasitəsi ilə əhalinin qənaətinin investisiya qoyuluşuna mümkün qədər maksimum cəlb olunması ilə bağlıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bir çox ölkələr (xüsusən Yaponiya, Almaniya) əhalinin qənaətini özəl banklara cəlb etməklə, onu investisiyanın çox böyük maliyyə mənbələrinə çevirmişlər. Normal maliyyə infrastrukturu və ölkə vətəndaşlarının dövlətə inamı şəraitində ölkənin iqtisadi inkişafının investisiya potensialı kimi əhalinin şəxsi vəsaiti (əmanəti) çıxış edə bilər. Lakin keçidin ilkin mərhələsində respublikasında yaranmış və ümumən likvidliyi ilə özünü doğruldmayan xüsusi banklar əhalinin inamını tam itirdiyinə görə, onlar bu gün belə bir funksiyayı yerinə yetirə bilmirlər.

Borc maliyyə vəsaitlərinin strukturu aşağıdakı şəkildə göstərilib:

Şəkil 1.2. Borc maliyyə vəsaitlərinin strukturu

Müasir şəratdə investisiya qoyuluşunun maliyyələndirilməsində kreditin rolu heç də az deyil. İstehsal təyinatlı obyektlərin tikintisinə müəssisələrin öz vəsaitləri azlıq etdikdə bu məqsəd üçün kredit cəlb edilir. Tikinti istehsalının inkişaf etdirilməsində və onun iqtisadi səmərəliliyinin bank kreditinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Hazırda bank krediti əsas fondların geniş təkrar istehsalının əsas mənbələrindən birinə çevrilmişdir.

İnvestisiyanın maliyyələşdirmə mənbələrindən biri də dövlət büdcəsinin vəsaitləridir. Dövlət büdcəsinin xərcləri içərisində ən faydalısı investisiya xərcləridir. İnvestisiya xərcləri inkişaf etmiş ölkələrin dövlət büdcələrində mühüm yer tutur və onların həcmi daim artır.

Dövlət imkanlarının, daxili investisiya mənbələrinin məhdudluğu, sahibkarlığın zəif inkişaf etdiyi, iqtisadiyyatın real və baza sektorlarında kapital çatışmamazlığı şəraitində xarici investisiyaların iqtisadiyyata cəlb edilməsi zəruri olur. Xarici investisiyalar dedikdə, əsasən bir ölkədəki şəxsi və ya özəl müəssisələrin digər ölkələrdə sərvət əldə etmələri, başqa sözlə desək, kapital ehtiyatlarına və müəssisələrə sahib olmaları başa düşülür. Xarici investisiyalar xarici ölkələrdə buraxılan səhmlərin istiqrazların və başqa qiymətli kağızların xarici kapital bazarlarından satın alınması (portfel investisiyalar) şəklində və yaxud xarici ölkələrdə bina, zavod, fabriklər və ərazi kimi obyektlərin əldə edilməsi şəklində ola bilər.

Birbaşa xarici investisiya, yönəldiyi ölkələrdə sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması sahəsində böyük potensiala malikdir. Belə ki, xarici investisiyanın cəlb edilməsi səmərəliliyin yüksəldilməsinə, xərclərin azaldılmasına, həmçinin yeni fəaliyyət növlərinin yaranmasına səbəb olmaqla yeni müəssisələrin yaranmasına əlverişli şərait yaradır. Digər tərəfdən, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı nəticəsində inkişaf etmiş ölkələrdən istehsal modellərinin mənimsənilməsi baş verir. Bu, iqtisadi ədəbiyyatda “nümayişkarlıq effekti” adlandırılır. “Nümayişkarlıq effekti”, birincisi, ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal strukturunun eyniləşməsi prosesinin sürətlənməsinə (yeni sahələrin inkişafı yolu ilə, həmçinin yeni əmtəə və avadanlıqların idxalı hesabına) əlverişli şərait yaradır, ikincisi, müxtəlif ölkələr arasındakı əlaqələrin intensivləşməsi nəticəsində istehlak modellərinin eyniləşməsi baş verir.

Birbaşa xarici investisiyalar kapitalın beynəlxalq hərəkəti formaları arasında əsas yer tutur. Birbaşa xarici investisiyaların əsas əlamətlərindən biri onlar əsasında firmalar arasında uzunmüddətli işgüzar əlaqələr yaranır, investor vəsaitini qoyduğu müəssisədə qərarların qəbul edilməsində əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır.

Birbaşa xarici investisiyalar aşağıdakı əsas formalarda həyata keçirilir:

- 1.Xarici filialların və törəmə müəssisələrin yaradılması yolu ilə.
- 2.Firmaların beynəlxalq qovuşması və birləşməsi yolu ilə.
- 3.Strateji alyansların yaradılması yolu ilə.

Birbaşa xarici investisiya ya yeni investisiya layihələr hesabına, ya da xarici ölkələrdə mövcud firmaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Aydınır ki, yeni layihələrin həyata keçirilməsi ölkədə iqtisadi artıma daha gücül təsir göstərir. Bununla yanaşı, mövcud yerli müəssisələrin xarici investorlar tərəfindən alınması da iqtisadi artıma müsbət təsir göstər bilər. Belə ki, yerli müəssisə ləğv olunma vəziyyətindədirsə, xarici investorun bu müəssisəyə yeni texnologiya, idarəetmə təcrübəsi və s. cəlb etməsi onun ləğv olunmasını aradan qaldıra bilər. Bundan başqa, mövcud yerli müəssisənin xarici investor tərəfindən alınması zamanı ödənilən vəsait yerli investorlar tərəfindən yeni investisiyaların həyata keçirilməsinə yönəldilə bilər. Qeyd edilənlərlə yanaşı, mövcud müəssisələrin xarici investorlar tərəfindən alınması, yeni layihələrin reallaşdırılmasına nisbətən milli iqtisadiyyat üzərində xarici nəzarətin daha yüksək təmələ artmasına səbəb olur. Belə ki, xarici firmalar yerli müəssisələri əsasən onların malik olduqları üstünlüklərə görə alırlar. Bu üstünlüklər onların yerli satış şəbəkələrinin mövcudluğu, texnologiyaya malik olması və s. kimi amillərlə bağlı ola bilər. Belə hal isə ölkədə mövcud səmərəli firmaların xarici investorların nəzarətinə keçməsinə səbəb olur. Bundan başqa, bir çox hallarda xarici firmalar özlərinin yerli rəqiblərini alırlar ki, bu da daxili bazarda rəqabətin səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Buna görə də, ölkədə rəqabət qurumları xarici investorların bu məqsədlə həyata keçirdiyi əməliyyatları məhdudlaşdırmalıdırlar.

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında xarici investisiyanın cəlb olunması forması kimi müştərək müəssisələr geniş yayılmışdır. Bəzi dövlətlərdə inzibati metodlarla, bəzilərində isə müəyyən güzəştlər hesabına müştərək müəssisələr inkişaf

etdirilir. Bu onunla əlaqədardır ki, müştərək müəssisənin yaradılmasında milli tərəfin əldə etdiyi iqtisadi və sosial səmərə əksər hallarda xarici investisiyanın cəlb edilməsinin digər formalarına nisbətən daha çox olur.

Lizinq – əmlakın uzunmüddətli icarəsinə əsaslanan investisiyanın maliyyələşdirilməsi yollarından biridir. Bağlanmış müqaviləyə müvafiq olaraq lizinq kompaniyası avadanlığın dəyərini istehsalçıya tamamilə ödəyir və onu alıcı müəssisəyə icarənin sonuna bu avadanlığı almaq hüquqi ilə icarəyə verir. Bu yolla müəssisə lizinq firmasından uzun müddətli ssuda alır, hansı ki, lizinq üzrə ödənişlərin məhsulun maya dəyərində keçirilməsi nəticəsində tədricən ödənilir. Lizinq vəsaitləri dövriyyədən yayındırmadan müəssisəyə avadanlıq almağa, onu istismar etməyə imkan verir.

İnvestisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinin ən geniş yayılmış formasına səhm və istiqrazların buraxılması yolu ilə maliyyə resurslarının əldə edilməsini aid etmək olar.

Kredit yolu ilə maliyyələşdirməyə müəssisənin genişləndirilməsi, müasirləşdirilməsi, yenidən inşa edilməsi zamanı üstünlük verilə bilər. Belə müəssisələrdən banklar yüksək ödəniş xərci tələb etmirlər. Lakin yeni müəssisəni yaranması zamanı maliyyələşdirmənin ən uyğun yolu səhmdar kapitalı ola bilər. Belə hallarda kredit alınması böyük risklərə gətirib çıxara bilər.

İnvestisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilməsi zəruri olan mənfəət norması əsasən faiz dərəcəsi və investisiya riskinin səviyyəsinin təsiri əsasında formalaşır. İnvestorlar adətən müəyyən risk səviyyəsinə uyğun olan ən gəlirli və ya müəyyən gəlirlilik səviyyəsinə uyğun minimal riskli layihələrə üstünlük verirlər. Bu baxımdan, yüksək riskli layihələrə investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək üçün bu layihədən gözlənilən gəlirlərin də səviyyəsi yüksək olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, investorlar öz vəsaitlərini diversifikasiya etməklə investisiya portifeli formalaşdırırlar və bununla da riski azalda bilərlər.

İnvestisiya qoyuluşlarına ayrılan vəsaitlərin xüsusi çəkisi ilə hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi müəyyən olunur. İnvestisiya qoyuluşu çox olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də yüksək olur. İnvestisiyalar uzunmüddətli perspektivdə inkişaf imkanlarına təsir etməklə yanaşı, həm də məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinə

birbaşa və tez təsir göstərir. Ölkə iqtisadiyyatında investisiyanın həcmi faiz dərəcə-sindən asılıdır və bu investisiya xərclərinin mənbəyi qənaətdir.

İnvestisiyalar geniş təkrar istehsal prosesində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- makro və mikroiqtisadi səviyyələrdə əsas kapitalın artımının və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi;

- iqtisadiyyatda mövcud olan mühüm proporsiyalara (təkrar istehsal struk-turuna və sahəvi struktura) məxsus mütərəqqi iqtisadi struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi;

- elmi-texniki tərəqqinin ən yeni uğurlarının reallaşdırılması, nəticə etibarilə istehsalın sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Kapital qoyuluşlarının köməyi ilə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf tempi tənzimlənir. Belə ki, cəmiyyətin tələbatından asılı olaraq istehsalın getdikcə genişləndirilməsi və iqtisadiyyatda yeni struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi kapital qoyuluşlarının həcmindən xeyli asılıdır. Bu qoyuluşlar sosial-iqtisadi inkişafın əsas makroiqtisadi göstəricilərinin getdikcə yüksəlməsi əhalinin maddi-mənəvi həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına və ümumilikdə iqtisadiyyatın artım tempinə öz təsirini göstərir.

1.2. Milli iqtisadiyyatda investisiya fəaliyyətinə təsir edən amillər

İqtisadi subyektlər özünün texniki-texnoloji və iqtisadi inkişafının ən vacib və strateji məqsədlərini işləyib hazırlayarkən, bu məqsədlərin xarici mühit tərəfindən necə qəbul olunacağını əvvəlcədən müəyyən etməlidirlər. İnvestisiya mühiti ayrı-ayrı ölkələrdə özünə xüsusi olan və fərqli firmaların məhsuldar investisiyalar həyata keçirmək məqsədində üz fəaliyyət miqyaslarının genişləndirmək, yeni iş yerlərini yaratmaq və global rəqabətdə aktiv iştirak etmək imkanlarının və stimullarının mövcudluğu (27, s. 1). İnvestisiya mühiti mikro və makro mühitdən ibarətdir. Mikro mühit müəssisəyə və onun müştərilərə xidmət göstərməsi imkanlarına bilavasitə aidiyyəti olan qüvvələrlə, mal göndərənlər, marketinq, vasitəçiləri, müştərilər, rəqiblər və müxtəlif ünsiyyət qrupları ilə təmsil

olunur. Makro mühit demoqrafik, iqtisadi, siyasi, hüquqi, texnoloji, coğrafi, təşkilati-texniki, sosial-mədəni amillərin məcmusudur. Amerika iqtisadzı M.Porter qeyd edir ki, siyasi, hıquqi və sosial və digər makroiqtisadi amillər milli inkişaf ızgın potensial imkanlar yaradıır (26, s. 31).

Ölkədə investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin formalaşması bir sıra amillərin təsiri altında baş verir. Bu amillərə aşağıdakılar daxildir:

- sahibkarlığın zəruri qanunvericilik bazasının yaradılması;
- sahibkarlığın dövlət tərəfindən himayə edilməsi;
- yeni müəssisələrin işə düşməsinə, fəaliyyətdə olanların işə genişlənməsinə imkan verən vergi, gömrük, kredit dərəcələrinin müəyyən edilməsi;
- dövlət və xüsusi bölmə tərəfindən sahibkarlığın inkişafına yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin durmadan artması;
- firmaları geniş surətdə xarici iqtisadi əlaqələrə cəlb edə bilən tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- istehsal infrastrukturunun formalaşması və ya onların səmərəli fəaliyyəti üçün şəraitin təmin edilməsi və s.

Məhz investisiya mühiti ölkənin investisiya cəlb ediciliyini formalaşdırır, investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə və investisiya riskinin səviyyəsinə təsir göstərir.

Ölkədə investisiya fəallığı bir tərəfdən faiz dərəcəsiindən, digər tərəfdən işə onun səmərəliliyindən asılıdır. Daha doğrusu, investisiyanın səmərəliliyinin aşağı həddini faiz dərəcəsi müəyyən edir. Bu onunla əlaqədardır ki, investisiyanın həyata keçirilməsi ilə gəlirlərin qazanılması arasındakı vaxt fərqi vardır. Faiz dərəcəsi investorun öz vəsaitlərinə sərəncam və istifadə hüququnu müəyyən müddətə itirdiyi üçün aldığı haqqı göstərir. Digər tərəfdən təsərrüfat subyekti faiz dərəcəsinin səviyyəsinə uyğun qiymətə əldə etdiyi investisiya vəsaitinə faiz dərəcəsiindən yüksək mənfəət normasını təmin etməlidir. Yıksık faiz dırıcisi firmaların investisiya qoyuluına maraqların azaldır, ıksin olduqda iş investisiya qoyuluıların hıcmi artır (21, s.551).

Cəmiyyətdə hər bir sahibkar investisiyanı həyata keçirərkən onun nəzərdə tutduğı normal mənfəət normasını faiz dərəcəsinin səviyyəsi ilə investisiyanın qoyulduğı

sahədəki riskin səviyyəsi müəyyən edir. Qeyd etmək lazımdır ki, faiz dərəcəsi müxtəlif dövrlərə görə dəyişərək mənfəət normasına təsir göstərdiyi halda, investisiya mühitinin sabit halında ayrı-ayrı istehsal növləri üzrə mənfəət normaları arasındakı fərq riskin səviyyəsinə uyğun müəyyən olunur. Sahibkarlıqda risk dedikdə, müəssisənin zərər və itkilərə məruz qalması ehtimalı nəzərdə tutulur. Risk artdıqca, bu sahəyə investisiyanın da həcmi azalır və sahibkarlar da mənfəət normasını daha yüksək planlaşırırlar. Çünki, əlavə stimulye bu sahəyə əlavə investisiya cəlb edə bilər. Ümumiyyətlə, insanlar öz vəsaitlərini hər hansı bir obyektə qoyarkən, onları təmin edə bilən mənfəət norması mövcud olur. Bu mənfəət norması hər kəs tərəfindən normal mənfəət norması kimi qəbul olunur. Müəssisələr investisiya qoyuluşlarında həyata keçiriləcək təsərrüfat tədbirlərinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını işləyib hazırlayırlar və bu tədqiqat nəticəsində riskin səviyyəsinə uyğun müəssisəni təmin edə bilən mənfəət norması və onun əldə olunması imkanlarını hərtərəfli qiymətləndirirlər. Bütövlükdə, sahə üzrə normal mənfəət norması risksiz dərəcə ilə maliyyə və kommersiya risklərinə görə mükafatın məbləğinə bərabər olur. Risksiz dərəcə isə, adətən, dövlətin buraxdığı qısamüddətli istiqraz vərəqələrinin gəlirlik dərəcəsi hesab edilir. Aydındır ki, investorlara öz vəsaitlərini dövlət təminatında olan qısamüddətli istiqraz vərəqələrinə deyil, daha riskli olan istehsal müəssisələrinə qoymaq üçün əlavə stimulye gərəkdir.

Qeyd edilənlər, ayrı-ayrı müəssisələrdə mənfəət normalalarının bərabər olması fikrinin təsdiqlənməsi üçün əsas ola bilməz. Əksinə, təsərrüfat fəaliyyəti prosesində ayrı-ayrı müəssisələr iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə səviyyəsi və istehsal xərclərinin səviyyəsi baxımından fərqlənirlər. Bəzi müəssisələr zərərlə işləyir, bəzi müəssisələr isə hətta müflis olurlar.

İnvestisiya mühiti – investisiya obyektinin investisiya cəlb ediciliyinə təsir göstərən müxtəlif makro, mezo və mikro xarakteristikaların məcmusudur. Burada investisiya obyektini kimi həm ayrıca investisiya layihəsi, həm də müəssisə, firma, şəhər, region, sahə, dövlət, eləcə də iqtisadi sistemin, onun investisiya potensialının və investorların fəaliyyət şərtlərini xarakterizə edən investisiya fəaliyyətinin inkişafına və genişlənməsinə obyektiv imkanın inkişafı çıxış edir.

Sosial sabitliyin, iqtisadi artım dinamikliyinin, xarici iqtisadi sferanın liberallaşma dərəcəsinin, inkişaf etmiş sənaye infrastrukturunun, bank və telekommunikasiya sistemini, nisbətən ucuz ixtisaslı işçi qüvvəsi bazarlarının olması və s. kimi amillərdən istifadə edərək beynəlxalq standartlar üzrə ümumilikdə investisiya mühitini qiymətləndirək təsdiq etmək olar ki, bütün istiqamətlərdə müəyyən inkişaf tendensiyası əldə edilsə də, bu parametrlər üzrə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrdə davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi çox vacibdir. İqtisadiyyatın hər hansı sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsinin səmərəliliyi bir sıra makroiqtisadi göstəricilərlə müəyyən olunur ki, bunlara da aşağıdakılar aiddir:

- ölkəyə investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmdə sahə üzrə investisiyaların xüsusi çəkisi;

- istehsalın ümumi həcmində yeni qoyulmuş investisiyaların iştirakı ilə yaradılan müəssisələrdə buraxılan məhsulların həcmi və payı;

- iqtisadi fəal insanların ümumi sayında yeni yaradılan müəssisələrdə məşğul olanların miqdarı,

- investisiya qoyuluşlarının təsiri ilə yaradılan yeni müəssisələrdə əmək məhsuldarlığı;

- ölkənin ümumi ixrac və idxalında xarici investisiyalı müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların payı;

- yeni yaradılan müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların ÜDM-də xüsusi çəkisi.

Qeyd olunduğu kimi, istər milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, istərsə də iqtisadi təhlükəsizlik baxımından cəlb edilən investisiyaların həcmi ilə yanaşı, vəsaitlərin səmərəli yerləşdirilməsi və düzgün bölüşdürülməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya cəlb edilməsinin idarə edilməsi tələb olunan investisiya həcminin əldə edilməsinə yönəldilən tədbirlərin işlənilməsinə gətirib çıxarmalıdır ki, bu da investisiya strukturunun, onun tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

İnvestisiya fəallığına təsir edən ikinci amil məcmu buraxılışın həcmnin artması ilə əlaqədardır. Ölkədə müəssisələrin istehsal gücündən tam istifadə olunmadığı şəraitdə investisiya fəallığı aşağı olur. Çünki, investisiya qoyuluşu əsasən əlavə istehsal güclərinin yaradılmasına gətirib çıxarır. Ölkədə sərbəst istehsal gücləri mövcuddursa, investisiya qoyuluşu üçün tələb yaranmır, əks halda isə, yaranmış tələbi mövcud istehsal gücləri ödəyə bilmirsə, onda investisiya qoyuluşları həyata keçirilir.

İnvestisiya fəallığına təsir edən üçüncü amil sahibkarların ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti ilə əlaqədar gözləntiləri ilə əlaqədardır. Ölkədəki iqtisadi konyukturaya və iqtisadi inkişafın templərinə dair qiymətləndirmələrin nəticələri investisiya qərarlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İnvestisiya fəallığına ölkədə maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müasir bazar iqtisadiyyatı mürəkkəb sistem olub, özündə bir çox elementləri birləşdirir. Ev təsərrüfatları, firmalar, bu subyektlər arasında əlaqə yaradan resurs və məhsul bazarları, hökumət qurumları özünəməxsus funksiyalar yerinə yetirərək vahid iqtisadi sistemi əmələ gətirirlər. Bu iqtisadi sistemdə bəzi iqtisadi subyektlər sərbəst pul vəsaitlərinə malik olurlar, bəzilərinin isə əlavə pul vəsaitlərinə ehtiyacları yaranır. Belə ki, cəmiyyətin illik gəlirlərinin bir hissəsi (böyük hissəsi) istehlak xərclərinə, qalan hissəsi isə yığma yönəldilir. Adətən, sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlarla bu vəsaitlərə ehtiyacı olanlar bir-birlərindən fərqlənirlər. Bu baxımdan, iqtisadiyyatda maliyyə aktivlərinin yaranması vətəndaşların, firmaların və hökumətin yığımının onların real aktivlərə investisiya qoyuluşlarının həcmindən fərqlənməsi ilə əlaqədar olur. Belə şəraitdə iqtisadiyyatın normal inkişafı üçün fiziki və hüquqi şəxslərin müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin kommersiya əsasında səfərbər edilməsi və onların iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları arasında bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi tələb olunur. Bu baxımdan iqtisadi sistemin səmərəli inkişafının təmin edilməsində sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlarla belə vəsaitlərə ehtiyacı olanlar arasında əlaqə yaradan təkmil maliyyə bazarının mövcud olmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Maliyyə bazarı sərbəst pul vəsaitlərinə malik olanlarla, pula eh-

tiyacı olanlar arasında maliyyə alətləri vasitəsilə və maliyyə qurumlarının iştirakı ilə əlaqə yaradan mexanizmdir. Onun təyinatı – yığımın son istehlakçılar arasında bölüşdürülməsindən ibarətdir. Yəni bir sahədə maliyyə vəsaitlərinin artıqlığı, digər sahədə çatışmazlığı varsa, vəsaitin bir sahədən (subyektdən) başqa sahəyə axını baş verir. Bu axın maliyyə vasitəçiliyi və maliyyə bazarı vasitəsilə həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalidə və müəssisə və təşkilatların kassasında, həmçinin bank hesablarında olan əmtəə və xidmətlərin alqı-satqı əqdlərinə xidmət edən, kapital kimi istifadə edilməyən pul vəsaitləri maliyyə kapitalına aid edilmir.

İnvestisiya qoyuluşunu şərtləndirən başlıca amil kimi gözlənilən mənfəətin həcmi, həmçinin borc alınmış vəsaitə görə ödənilən faiz dərəcəsi çıxış edir. Göstərilən amillərlə yanaşı, bir sıra amillər mövcuddur ki, həmin amillər investisiya kimi qoyulan vəsaitin həcmindən asılı deyil, lakin investisiya qoyuluşlarına tələbatı müəyyənləşdirir. Həmin amillərə aşağıdakılar aiddir: 1) avadanlıqların (əsas fondların) əldə edilməsinə, istismarına, həmçinin onlara xidmət göstərilməsinə çəkilən xərclər; 2) sahibkarlar tərəfindən ödənilən vergilər; 3) texnoloji dəyişikliklər; 4) mövcud olan əsas kapital; 5) sahibkarların gözləntiləri.

Bütövlükdə, ölkədə investisiya fəallığının artırılması üçün qeyd edilən amillərin nəzərə alınması və onların təsirinin qiymətləndirilməsi zəruridir. Bu qiymətləndirmələri nəzər almaqla ölkədə investisiya fəallığının artırılması istiqamətində konkret tədbirlər planının hazırlanması və reallaşdırılması hesabına iqtisadi artımın təmin olunmasına və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq olar.

1.3. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənmə mexanizminin xüsusiyyətləri

İnvestisiya prosesinin dövlət tənzimlənməsinin hansı istiqamətdə aparılması haqqında müxtəlif baxışlar var. İqtisadiyyata dövlətin fəal müdaxiləsinə üstünlük verən Keyns iqtisadi inkişaf və sabitliyə nail olmaq istiqamətində investisiya qoyuluşlarına xüsusi əhəmiyyət verirdi. O, qeyd edirdi ki, investisiyanın səmərəliliyi, onlardan gözlənilən gəlirlərin həcmi nə qədər çox olarsa, istehsalın miqyası və templəri də bir o qədər çox olar. Keyns modelinə görə səbəb-nəticə

əlaqələri zənciri əks tərəfə istiqamətlənir: yüksək tələbat istehsalın artmasına gətirib çıxarır və bu da müəssisələri investisiya qoymağa məcbur edir. Gəlirlər yüksəldikcə, yığım da çox olur və investisiya qoymaq mümkün olur.

Başqa sözlə, keynsçilik konsepsiyasının tərəfdarları hesab edirlər ki, istehlak meyl nə qədər yüksək olarsa, multiplikator da bir o qədər çox olar: Yəni milli gəlirin artımı investisiyanın ilkin artımı ilə bir o qədər çox təmin olunur. Buna görə də iqtisadi böhranı aradan qaldırmaq üçün istehlakın artırılması tələb olunur.

İnvestisiyaların iqtisadi inkişafda rolu əvəzsizdir. Lakin hər bir investisiya qoyuluşunun əsas məqsədi gəlir götürməkdir. Buna görə də investisiyalar əsasən investisiya üstünlüyünə malik sahələrə qoyulur. Verilmiş sahə, alt sahə, müəssisənin üstünlüyü iqtisadiyyatın hər bir ayrıca sahəsinin, alt sahəsinin, müəssisənin gəlirlilik səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Gəlirlilik-investisiyanın preoritetliyini müəyyən edən mühüm strukturəmələgətirən meyardır.

İnvestisiyalar iqtisadi proseslərdə mühüm rol oynayır, ümumi iqtisadi artımı qabaqcadan müəyyən edir. Investisiya resurslarının iqtisadiyyata cəlbi nəticəsində istehsalın həcmi artır, milli gəlirin səviyyəsi yüksəlir, müəyyən dərəcədə bu və ya digər məhsul və xidmətlərə tələbatı ödəyən sahə və müəssisələr inkişaf edir və rəqabətqabiliyyətliliyi artır. Milli gəlirin əldə olunmuş artımı qismən yenidən toplanır, istehsalın sonrakı artımı baş verir, proses fasiləsiz davam edir.

Beləliklə, investisiyalar nə qədər səmərəli olarsa, milli gəlirin artımı da bir o qədər yüksək, istehsala investisiya edilən yığım bir o qədər çox olar. İnvestisiyaların səmərəliliyi kifayət qədər yüksək olduqda, milli gəlirin artımı tələbatın artımı şəraitində yığım hissəsinin artımını təmin edə bilər.

Dövlətin iqtisadi siyasətinə, inkişaf sahəsində qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli məqsədilə uzunmüddətli xarakter daşıyan iqtisadi qərarların, bu qərarların birbaşa və dolayı əlaqələndirilməsinə, bəzi hallarda isə əsas iqtisadi dəyişənlərin (gəlir, istehlak, məşğulluq, investisiya, qənaət, ixrac, idxal və s.) vəziyyəti və artımı üzərində nəzarətə istiqamətlənmiş dövlətin şüurlu cəhdləri kimi baxmaq olar. Bu siyasət, ilk növbədə, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması məqsədilə dövlət xərclərinin

həcmi və istiqaməti ilə əlaqədar olur. İkincisi, təsərrüfat subyektlərinin məşğulluq, investisiya qoyuluşları, məhsul buraxılışı və s. ilə əlaqədar qərarlarına təsir etməyi əhatə edir. Üçüncüsü, məhdud iqtisadi resursların müxtəlif sahələr arasında bölüşdürülməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri, dördüncüsü isə, özəl bölmənin qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri ilə əlaqədardır. Sənaye siyasətinin əsas məqsədi balanslaşdırılmış və davamlı inkişafı təmin etməyə imkan verən struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi üçün məhdud resursların səfərbər edilməsidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir. Dövlət investisiya fəaliyyətini tənzimləməklə, iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunu təkmilləşdirməyə, onun texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltməyə nail ola bilər. Həmçinin, dövlət idarəetmə orqanları xərclərə, risklərə və rəqabət səviyyəsinə təsir göstərməklə şirkətlər üçün imkanlar yaradır və stimullar formalaşdırır. Buna görə də, dövlət ölkədə investisiya fəaliyyətinin təkmil tənzimlənmə mexanizmini formalaşdırmalıdır.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir. Dövlət investisiya prosesinə birbaşa və dolaylı yolla təsir göstərir. Birbaşa təsir dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar və dövlət müəssisələrinin investisiya qoyuluşlarının artırılması yolu ilə həyata keçirilir. Dövlət iqtisadi subyektlərin investisiya fəaliyyətinin şərtlərini dəyişməklə investisiya qoyuluşlarının həcmində və istiqamətlərinə dolaylı yolla təsir göstərir.

Dövlətin investisiya qoyuluşları haqqında qərarları maliyyə səmərəliliyinin deyil, sosial səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsasında verilir. Dövlət, sosial səmərəliliyi yüksək, maliyyə səmərəliliyi isə aşağı olan investisiya layihələrini həyata keçirməklə, cəmiyyətin maddi rifahını artırmış olur. Bu baxımdan, dövlətin iqtisadi fəaliyyətə əlverişli şərait yaradan, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artıran,

əhalinin sosial inkişafına xidmət edən, ölkənin idarə edilməsini təmin edən istehsal, sosial və institusional infrastrukturun inkişafına investisiya qoyması zəruridir. Bununla yanaşı, dövlətin ölkədə investisiya fəaliyyətindəki rolu dövlət idarəetməsinin payına düşən qənaətin həcmindən, ölkənin əsas infrastruktur şəbəkələrlə təmin olunması səviyyəsindən, infrastruktur xidmətləri göstərmək imkanına malik özəl sektorun formalaşmasından və s. bu kimi amillərdən asılıdır. Bundan başqa, dövlət investisiyaları təkcə infrastruktur sahələrinin inkişafına qoyulan investisiyanın həcmi ilə məhdudlaşmaya bilər. Belə ki, bir sıra hallarda bazar subyektlərinin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən kommertiya yönümlü investisiya layihələrində dövlətin iştirakını zəruri edir.

Hökumətin investisiya fəaliyyətinə təsir üsullarını seçməsi onun investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinin hansı modelinə üstünlük verməsindən asılıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə investisiya siyasətinin üç modelini bir-birindən fərqləndirirlər (13, s. 219).

Birinci modeldə əsas diqqət özəl investisiyanın vergi stimullaşdırılmasına yönəldilir. Başqa sözlə desək, dövlətin investisiya siyasətində mühüm rol əsasən dolayı vasitələr aid olur ki, dövlət bu vasitələrdən istifadə edərək özəl sektorun subyektlərinin investisiya davranışına təsir edir. Belə ki, bazar vasitələrinin köməyi ilə qiymət və faiz dərəcəsinin sabitləşdirilməsinə istiqamətlənən ardıcıl liberal makroiqtisadi siyasət həyata keçirilir. Bu model nisbətən inkişaf etmiş bazar strukturlarına malik ölkələrdə tətbiq edilir.

İkinci modeldə əsasən üstünlük xüsusi layihələrin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinə verilir. Burada dövlətlə xüsusi investorlar fəal əməkdaşlıq edir. İnfrastruktur obyektlərin inkişaf istiqamətləri müəyyən edilərkən özəl bölmənin konkret ehtiyacları nəzərə alınır. Bu model də əsasən özəl bölmə hesabına milli iqtisadiyyatın inkişafını nəzərdə tutur. Modelin üstünlüyü səmərəli investisiyalar üçün əhəmiyyətli həcmdə vəsaitlərin səfərbər edilməsi imkanının olmasıdır.

Üçüncü modeldə əsasən özəl bölmədə investisiya qərarlarının əlaqələndirilməsi üçün mexanizmlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu modelə əsasən dövlət yalnız zəruri infrastruktur yaradır və insan kapitalına investisiyanı stimullaşdırır. Dövlət iri

şirkətləri aktiv şəkildə dəstəkləməklə, onların elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirməklə onların inkişafına və yeni texnologiyaların əldə etmələrinə təsir göstərir.

İnvestisiya fəaliyyətinin tənzimlənmə mexanizmi dövlətin təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinə təsiretmə vasitə və metodlarının məcmusunu əks edir ki, bu vasitə və metodları da şərti olaraq makroiqtisadi, mikroiqtisadi və institusional qruplara bölmək olar.

Makroiqtisadi vasitələrə investisiya mühitinin ümumiqtisadi amillərinə, yəni faiz dərəcəsinə, valyuta kursuna, büdcə kəsrinə və s. təsir edən vasitələr, mikroiqtisadi vasitələrə vergi dərəcələri, amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydaları, güzəştli kreditlərin və alınmış kreditlərə təminatların verilməsi və s. daxildir. Əsas kapitalın dəyərinin nisbətən sığrətli amortizasiya olunması məqsətlərinin amortizasiya fondlarının və onların əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcminin artmasına səbəb olur (20, s.75). İnstitusional vasitələr isə xüsusi investorların və dövlətin investisiya proqramlarının əlaqələndirilməsini həyata keçirməyə imkan verir. Dövlətin və xüsusi bölmənin qarşılıqlı əlaqələrinin institusional formaları əsasən dövlət orqanları ilə investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə məşvərətçi şuraların yaradılması, sahibkar birlikləri ilə investisiya fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının müzakirə edilməsi və s.-ə əsaslanır. Belə institusional vasitələrin mövcudluğu dövlət səviyyəsində qəbul edilən qərarların səmərəliliyinə təsir etməklə, ayrı-ayrı tərəflərin mənafeələrini tam nəzərə almağa imkan verir.

Ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi investisiya fəaliyyətinin zəruri şərtlərindən biridir. İnflyasiya investisiya fəaliyyətində yüksək qeyri müəyyənliliklər yaradır ki, bu da riskin səviyyəsini artırır. Digər tərəfdən, nisbətən yüksək inflyasiya şəraitində təsərrüfat subyektlərinin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələrindən olan amortizasiya ayırmalarının dəyərdən düşməsi baş verir. Bu həm təsərrüfat subyektlərinin investisiya qoyuluşlarını maliyyələşdirmək üçün daxili imkanlarının məhdudlaşmasına, həm də onların xüsusi vəsaitlərində mənfəətin payının artmasına, amortizasiya ayırmalarının payının isə azalmasına səbəb olur.

Nəticədə, təsərrüfat subyektlərinin özələrinin inkişafını maliyyələşdirmək imkanları azalmış olur. Bu baxımdan, dövlətin pul-kredit və büdcə siyasəti ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsini müəyyən edən mühüm amillərdəndir. Artıq qeyd olunduğu kimi, investisiya fəallığına faiz dərəcəsi bilavasitə təsir göstərir. Mərkəzi Bank ölkədə faiz dərəcəsinə təsir göstərməklə iqtisadi fəallığın səviyyəsini müəyyən edir. Həmçinin Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta kursunun tənzimlənməsi yerli istehsalçıların idxal-ixrac əməliyyatlarına ciddi şəkildə təsir göstərir. Bütövlükdə, dövlət pul-kredit və fiskal vasitələrdən istifadə etməklə həm məcmu təklifin, həm də məcmu tələbin səviyyəsində təsir göstərməklə ölkədə investisiya fəallığının tənzimlənməsini həyata keçirmək imkanlarına malik olur.

Dövlət investisiya prosesinə birbaşa və dolaylı yolla təsir göstərir. Bilavasitə təsir dövlət büdcəsindən həyata keçirilən investisiya qoyuluşları hesabına baş verir. Dövlət büdcəsindən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və bunun üçün güzəştli kreditlərin verilməsi investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin mühüm mənbələrindən hesab edilir. Dolaylı yolla təsir isə investisiya fəallığının yüksəldilməsi amillərinə təsir etməklə nail olunur. Belə ki, özəl bölmənin investisiya qoyuluşları əsasən mənfəət norması nisbətən yüksək olan sahələrə yönəlir. Dövlət ayrı-ayrı prioritet sahələrdə gəlirlik səviyyəsini artırmaqla özəl bölmənin investisiya fəaliyyətini bu sahələrə istiqamətləndirə bilər. Belə ki, iqtisadi subyektlərdə rentabelliğin aşağı düşməsi nəinki onların xüsusi maliyyə vəsaitlərinin azalmasına gətirib çıxarır, həm də rentabellik norması ilə kreditlərin faiz dərəcəsi arasında nisbəti pisləşdirərək təsərrüfat subyektlərinin borc vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarını azaldır.

Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyəti təkcə maddi istehsal sahələrinin inkişaf səviyyəsindən asılı deyil, həm də onlara xidmət edən infrastruktur sahələrindən də asılıdır. İnfrastruktur sahələri ölkədə mövcud müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə və son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu sahələrin göstərdikləri istehsal və bazar xidmətləri ölkədə istehsal olunan məhsulların maya dəyərini və keyfiyyətini müəyyən edən mühüm amildir. İqtisadiyyatın ixtisaslı kadrlarla, keyfiyyətli xammal və materiallarla, dəstləşdirici məmulatlarla vaxtında təmin olunması, köməkçi və xidmətedici istehsalların işi

son nəticədə istehsalın səmərəliliyini müəyyən edir. Təcrübə göstərir ki, infrastruktur sahələrin zəruri inkişaf səviyyəsinə malik olmayan ölkələrdə təkrar istehsal prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələr, müəssisələrin fəaliyyətinin ahəngdarlığı və birqərarlığı pruzulur və bağlanmış müqavilələrin yerinə yetirilməsi çətinləşir. Real sektorla ona xidmət edən infrastruktur sahələrin inkişafının əlaqələndirilməsi çox mühüm məsələdir, çünki struktur proporsiyalarının pozulması maddi itkilərə və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, dövlət tərəfindən infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi xüsusi kapitalın mobilliyini artırır, istehsal xərclərini azaldır və bununla da, xüsusi biznesin inkişaf imkanlarını yüksəldir. Öz miqyasına görə infrastruktur sahələrə dövlət investisiya qoyuluşu sosial sferaya nisbətən çox olur.

Maliyyə bazarı ən səmərəli investisiya qərarlarının qəbul olunduğu mərkəz olaraq qənaət edilmiş vəsaitləri səfərbər edərək investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi və vəsaitlərin səmərəli sahələrə istiqamətlənməsinə şərait yaradır. Maliyyə bazarının inkişafı kapitalın sahələrarası axınını asanlaşdırır və bununla da ölkədə normal mənfəət normasının formalaşmasına şərait yaradır. İntestisiya qoyuluşu haqqında qərarın qəbul edilməsində mühüm məsələlərdən biri diskontlaşdırma dərəcəsinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Təhlil göstərir ki, maliyyə bazarlarının zəif inkişaf etdiyi ölkələrdə diskontlaşdırma dərəcəsinin müəyyən edilməsi çətin olur. Maliyyə bazarlarının inkişaf ölkədə qənaətin investisiyaya çevrilməsini asanlaşdırır, iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilən vəsaitlərin həcmnin artmasına və investisiya risklərinin səviyyəsini aşağı salmaqla investisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün sərf edilən vəsaitlərin dəyərini aşağı salmağa imkan verir. Maliyyə bazarında maliyyə alətlərinin buraxılışı vasitəsilə ayrı-ayrı subyektlərin kiçik həcmli pul vəsaitlərini səfərbər edərək iri layihələrin reallaşdırılmasına yönəltməyə imkan verir. Bütövlükdə, təcrübə göstərir ki, maliyyə bazarlarının inkişafı, tətbiq olunan maliyyə alətlərinin sayının çoxluğu və onlarla aparılan əməliyyatların təkmilliyi ölkədə məhdud resursların səmərəli bölüşdürülməsinə, sərbəst vəsaitlərin investisiyaya qoyuluşları üçün səfərbər edilməsinə, investisiya riskinin azaldılmasına, təsərrüfat subyektlərinin menecmenti üzərində səmərəli nəza-

rət sisteminin qurulmasına və əmətə və xidmətlərlə mübadilənin asanlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Buna görə də ölkədə maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir.

İnvestisiya prosesində resursların bölgüsünə dair qərarlar verildiyindən vergilər bu qərarlara təsir edən mühüm amildir. Vergilərin səviyyəsi həm kapitalın qiymətinə, həm investisiya xərclərinin həcminə, həm də investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi nəticəsində yaradılan obyektin fəaliyyəti ilə əlaqədar gəlir və xərclərin səviyyəsinə təsir göstərir. Buna görə də, ölkədə vergilərin səviyyəsini və strukturunu dəyişməklə investisiya fəallığına təsir etmək mümkündür.

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olan vergi xərcləri iki istiqamətdə arta bilər. Birincisi, vergi sənədləşdirilməsinin aparılması prosesi və vergi orqanları ilə əlaqələrin qurulması ilə bağlı xərclərdir. İkincisi isə bilavasitə vergilərin həcmi ilə əlaqədardır. Belə ki, investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi xalis pul axınlarının daxil olma vaxtı və həcmi ilə müəyyən olunur. Xalis pul axınları isə pul mədaxilləri ilə pul məxariclərinin fərqinə bərabərdir. Ödənilən vergilər pul məxariclərinin tərkib hissəsi olduğundan vergilərin həcmi və ödənilmə vaxtı investisiyanın səmərəliliyinə bilavasitə təsir göstərir.

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə təsir edən mühüm amillərdən biri vergi bazasının həcmi ilə əlaqədardır. Belə ki, vergi güzəştlərinin azaldılması pul məxariclərinin artmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, investisiya qoyuluşlarının haqqında qərarın verilməsi zamanı vergi tutulan mənfəətin hesablanmasında faktiki çəkdiyi xərclərin daha böyük hissəsinin nəzərə alınması istiqamətində dəyişikliklərin həyata keçirilməsi onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

FƏSİL 2.

AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sənayedə investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

İnvestisiya iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinin və perspektiv inkişafının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış etməklə, real ümumi kapitalın artırılmasında, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsində, bir sözlə, rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi kimi, iqtisadi sistemin müxtəlif elementlərinin inkişafını tələb edir və bu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Ölkə iqtisadiyyatının açıq xarakter alması və beynəlxalq rəqabətin güclənməsi sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi problemini kəskinləşdirmişdir. Xüsusilə, emal sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məsələləri köklü iqtisadi, təşkilati və maliyyə tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Son illərdə sahibkarlığın inkişafı, yoxsulluğunu azaldılması, yeni iş yerlərinin yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sənayenin inkişafı sahəsində bir sıra uğurlar əldə edilmişdir. Belə ki, bir sıra sənaye müəssisələri bərpa edilmiş, Bakı şəhərində və regionlarda sənaye müəssisələri yaradılmış, sənayenin inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün bir sıra inkişaf institutları formalaşdırılmışdır.

Son illərdə elektroenergetika sahəsində “Cənub” İstilik Elektrik Stansiyası, “Taxtakörpü” və “İsmayılı-1” Su Elektrik stansiyaları, maşınqayırma sahəsində Bakıda Gəmi təmiri istehsalat bazası və Gəmiqayırma zavodu, metallurgiya sahəsində Sumqayıtda Polad boru zavodu və Gədəbəydə qızıl emalı zavodu, yüngül sənaye sahəsində Sumqayıtda “Gilan” Tekstil parkı, Abşeronda Birdəfəlik plastik qablar və priforminlər istehsalı zavodu və İsmayılıda Tikiş fabriki, tikinti materiallarının istehsalı sahəsində Qazaxda Sement zavodu və Hacıqabulda Seramik plitələr zavodu, yeyinti sənayesi sahəsində Sumqayıtda “Sağlam qida” Aqrar Sənaye

Kompleksi, Qəbələdə Aqrar Sənaye Kompleksi və Üzüm emalı zavodu istismara verilmiş, sənaye və texnologiyalar parklarının (Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, Sumqayıt Kimya Sənaye, Balaxanı Sənaye və Yüksək Texnologiyalar parkları) yaradılması istiqamətində kompleks tədbirlər davam etdirilmişdir. Sumqayıt Texnologiyalar Parkı 30-a yaxın zavoddan ibarət olacaqdır. Hazırda 17 zavod tam gücü ilə fəaliyyət göstərir və bu müəssisələrdə külək və kiçik su elektrik stansiyalarının avadanlıqları, günəş enerjisindən istifadə məqsədi ilə istifadə edilən qurğular, müxtəlif çeşidli elektrik güc kabelləri və hava xətti naqilləri, güc transformatorları, iri çaplı plastik, yüksək təzyiqa davamlı metal-plastik borular, irihəcmli metal konstruksiyaları, texniki qazlar (arqon, oksigen, azot və s.), müxtəlif çeşidli digər məhsullar istehsal olunur. Eynü zamanda, sənayenin bir sıra sahələrinin modernləşdirilməsi və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Məsələn, son 10 il ərzində qənaətcil istilik elektrik stansiyalarının tikilib istifadəyə verilməsi, fiziki cəhətdən köhnəlmiş enerji bloklarının yenidən qurulması və stansiyaların istismar rejimlərinin yaxşılaşdırılması, habelə son illər enerjinin istehsalında 95,0 - 100,0 faiz təbii qaz yanacağından istifadə edilməsi enerji sistemin ən mühüm iqtisadi göstəricisi olan 1 kilovat saat elektrik enerjisinin istehsalına sərf olunan şərti yanacağın 303,7 qrama çatdırılmışdır. “Holcim Azərbaycan” ASC hazırda ölkədə sement və klinker istehsal edən ən böyük müəssisədir və ölkənin tikinti sektorunu yerli və beynəlxalq standartlara cavab verən yüksək keyfiyyətli sementlə təmin edir.

Ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olan yanacaq-energetika sənayesi neftqazçıxarma, neft emalı və elektroenergetika sahələri ilə təmsil olunur. Bu kompleksin aparıcı sahəsi olan neftqazçıxarma sənayesinin mövcud texniki-istehsal bazası 1994-cü ildən etibarən dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə əməkdaşlıq nəticəsində daha da modernləşdirilmişdir ki, bu da neft və qaz hasilatının artırılmasına şərait yaratmışdır. Belə ki, 2000-ci ildə ölkədə neft hasilatı 14,0 mln. tondan 2010-cu ildə 50,8 mln. tona, qaz hasilatı isə 5,6 mlrd. kub metrədən 26,3 mlrd. kub metrə qədər artmış, 2014-cü ildə isə müvafiq olaraq 45,6 mln. tona və 25,7 mlrd. kub metrə bərabər olmuşdur. Belə şəraitdə sənayedə mədənçıxarma sahəsinin üstün artımı baş vermişdir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, son illərdə sənayenin davamlı inkişafına nail olunmamış və onun strukturunda yanacaq-energetika kompleksinin, xüsusilə neft və qaz hasilatı sahəsinin payı yüksək olaraq qalır.

Cədvəl 2.1

Ölkədə sənaye sahələrin inkişaf dinamikası

(1990=100)

İllər	Bütün sənaye	o cümlədən:			
		mədən-çixarma sənayesi	emal sənayesi	elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı
1995	30	53	28	64	98
1996	28	52	25	67	93
1997	28	52	25	63	85
1998	29	64	22	67	76
2000	32	78	23	70	68
2004	39	88	33	80	83
2005	52	124	38	84	74
2006	71	180	41	93	73
2007	88	232	44	86	61
2008	93	244	46	94	61
2009	101	275	43	82	60
2010	104	278	47	89	59
2011	99	255	50	96	66
2012	96	244	53	107	67
2013	98	246	56	111	75
2014	97	240	57	117	81

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, ölkədə 2014-cü ildə sənaye məhsulunun həcmi 2000-ci ilə nisbətən 3 dəfədən çox artsa da, 1990-cı il səviyyəsindən aşağı olmuşdur. Xüsusilə, 2014-cü ildə emal sənayesində istehsalın həcmi 1990-cı ilə nisbətən 2 dəfə aşağı olmuşdur. 2010-cu ilə qədər sənaye istehsalının yüksək artımı əsasən mədənçixarma sənayesi (neft və qaz hasilatı sahəsinin) hesabına olmuşdur. Belə ki, 2010-ci ildə mədənçixarma sənayesində istehsalın həcmi 2000-ci ilə nisbətən 3,6 dəfə artdığı halda, emal sənayesində bu göstərici 2,0 dəfəyə, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 1,3 dəfəyə bərabər olmuş, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində isə istehsalın həcmi 13,2 faiz azalmışdır. 2010-2014-cü illər ərzində sənaye məhsulunun həcmi azalmışdır ki, bu azalma da neft hasilatının azalması hesabına baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə

mədənçixarma sənayesində istehsalın həcmi 2010-cu ilə nisbətən 14,7 faiz aşağı düşmüşdür. 2010-2014-cü illər ərzində mədənçixarma sənayesində istehsalın həcmi azaldığı şəraitdə sənayenin digər sahələrində məhsul istehsalının artımına baxmayaraq sənaye istehsalının strukturunda neft və qaz hasilatı sahəsi böyük paya malikdir.

Cədvəl 2.2

Milli iqtisadiyyatda əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun dinamikası

(2000=100)

	2001	2005	2006	2007	2008	2011	2012	2013	2014
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, cəmi	121,0	596,2	644,2	772,0	1017,4	1280,9	1517,9	1747,1	1717,4
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	128,7	615,4	882,1	3704,9	5075,7	6446,3	9418,1	8278,5	5223,7
Sənaye	123,5	623,2	641,2	685,1	627,6	775,2	859,0	1060,0	1075,9
Mədənçixarma sənayesi	139,7	760,6	690,3	713,1	581,9	640,8	750,3	984,4	1144,9
Emal sənayesi	78,0	142,0	137,8	372,1	485,6	1018,1	1018,1	1043,6	753,5
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	92,4	355,5	746,5	619,7	693,4	857,5	621,7	534,0	460,3
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	62,1	119,0	594,8	1010,9	1423,4	1946,7	2848,0	3841,9	2324,4
Tikinti	380,0	1342,9	293,7	122,6	1912,5	6350,3	13970,6	19684,5	22814,4
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	158,9	257,4	309,8	295,3	856,4	931,1	1620,1	1531,0	1728,5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	133,4	1181,7	1442,9	1703,0	4427,8	5468,6	5610,8	7591,4	5169,7
Nəqliyyat	133,5	1177,6	1437,5	1692,4	4569,6	5643,6	5779,1	7830,7	5332,7
Poçt və kuryer fəaliyyəti	87,6	1261,0	1659,0	3318,1	5919,5	4543,7	7710,7	7309,7	5811,2
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	6,8	76,3	381,7	455,6	570,0	8149,6	3651,0	1800,0	3151,7
İnformasiya və rabitə	160,7	349,0	465,3	392,1	379,1	664,7	693,9	419,8	328,3
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	97,1	507,7	427,9	442,8	794,9	827,1	1199,4	1032,6	2271,8
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	67,1	807,0	1094,8	514,0	3340,9	6323,9	7070,1	6822,7	7846,1
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	139,1	941,9	1978,0	9692,3	13278,5	11364,4	15694,2	20010,2	17428,8
Təhsil	187,7	1112,2	3002,9	3765,6	8284,3	8165,5	21230,2	20465,9	13425,6
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	31,7	53,4	283,2	494,9	1039,3	1052,1	852,2	1217,8	1072,9
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	48,1	387,5	930,0	2418,0	4533,7	10218,9	9616,0	8548,6	22226,4
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	33,6	502,3	925,3	581,4	1279,2	368,1	1067,5	2668,8	2724,8

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, 2014-cü ildə ölkədə əsas kapitalla investisiya qoyuluşu 2000-ci ilə nisbətən 17,2 dəfə artsa da, bu göstərici sənaye üzrə 10,8 dəfəyə, emal sənayesi üzrə isə 7,5 dəfəyə bərabər olmuşdur. Sənayedə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının artım tempinin nisbətən aşağı olması neft sənayesində reallaşdırılan investisiya layihələrinin istismar mərhələsinə daxil olması ilə bağlıdır.

20 sentyabr 1994-ci ildə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə Xəzər dənizində yerləşən Azəri, Çıraq neft yataqlarının və Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin işlənməsinə dair bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb olunmasında və iqtisadi artımın təmin olunmasında mühüm addım olmuşdur. Neft kontraktlarının bağlanması ölkə iqtisadiyyatına böyük həcmli investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə ölkədə əsas kapitalla investisiyanın həcmi 1990-cı ilə nisbətən təqribən 20 dəfə, 1992-ci ilə nisbətən isə 43 dəfə artmışdır. Bu artım 2007-ci ilə qədər əsasən xarici investisiyanın cəlb olunması hesabına baş verirdisə, 2008-ci ildən başlayaraq dövlət investisiyalarının investisiya qoyuluşlarında payı əhəmiyyətli şəkildə artmağa başlamışdır. Məsələn, 2000-ci ilə nisbətən 2007-ci ildə ölkədə əsas kapitalla cəmi investisiya qoyuluşları 7,7 dəfə, sənayedə bu göstərici 6,9 dəfəyə bərabər olduğu halda, 2011-ci ildə müvafiq olaraq 17,7 dəfə və 10,7 dəfə təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, ölkədə əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun artım tempi sənayedəki göstəricinin artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə üstələməyə başlamışdır. Belə hal, investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələri ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə ölkədə əsas kapitalla cəmi investisiya qoyuluşlarının 52,4 faizi, sənayedə isə 69,1 faizi xarici investisiyalar təşkil edirdisə, 2014-ci ildə qeyd edilən göstəricilər müvafiq olaraq 27,8 faizə və 44,1 faizə bərabər olmuşdur. Göründüyü kimi, xarici investisiyanın ölkədə investisiya fallığında rolu əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Bununla belə, 1995-2007-ci illərdə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsinin neft sənayesinin payına düşməsi bu sahənin milli iqtisadiyyatda rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artımına səbəb olmuşdur. Sənaye məhsulunda xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payı 1990-cı ildə 4,8

faizə, 2000-ci ildə 53,4 faizə, 2005-ci ildə isə 67,3 faizə, 2011-ci ildə 78,0 faizə, 2014-cü ildə isə 69,6 faizə bərabər olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda neft və qaz hasilatı hesabına ölkədə investisiya fəallığını təmin etmək imkanları məhduddur. Belə ki, bu sahədə əsas layihələrə reallaşdırılmış və bu sahədə artan templə istehsal güclərinin yaradılması gözlənilir. Son illərdə neft və qaz sahəsində əsas kapitalla investisiyaların azalması istifadəyə verilən əsas fondların dəyərində də bu sahənin payının azalmasına səbəb olacaqdır. İqtisadi artım əsasən əlavə istehsal güclərinin yaradılması hesabına baş verir. Əlavə istehsal gücləri isə əsas fondların istifadəyə verilməsi nəticəsində yaranır. Bu baxımdan neft və qaz hasilatı sahəsində istifadəyə verilən əsas fondların azalması bu sahədə istehsalın həcmünün artımını məhdudlaşdıracaqdır.

Dövlətin investisiya siyasətinin müəyyənləşdirilməsində emal sənayesi və kənd təsərrüfatı sahələrinə üstünlük verilməlidir. Son illərdə kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşlarının artırılması və bu sahənin inkişafı üçün zəruri şərtlərin formalaşdırılması sənayenin inkişafına da müsbət təsir göstərə bilər. Belə ki, kənd təsərrüfatı sənaye məhsullarının əsas istehlakçılarından olmaqla, bu sahənin, əsasən yüngül və yeyinti sənayesinin xammal bazasının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Həmçinin, kənd təsərrüfatı sahəsinə xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi yüngül və yeyinti sənayesi sahələrinin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları anbarlarının mövcudluğu, bu sahədə fəaliyyət göstərən ixtisaslaşmış nəqliyyat təsərrüfatının mövcudluğu yeyinti və yüngül sənayesi müəssisələrinin tikintisi üçün investisiya xərclərinin azaldılmasına, onların strukturunun sadələşməsinə səbəb olur. Həmçinin, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları ehtiyatlarının formalaşması müəssisələr üçün dövriyyə vəsaitlərinin tələbatı da azaldır. Belə ki, ölkə daxilində ixtisaslaşmış anbarlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının mövcudluğu sənaye müəssisələrinə iri həcmli istehsal ehtiyatı yaratmaq zərərini aradan qaldırır, böyük sahəli anbarlara ehtiyac azalır. Bütün bunlar isə son nəticədə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəlməsinə, emal sənayesi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

**Sənaye sahələrində yaradılmış əlavə dəyərinin
iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə strukturu**

(müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, yekuna nisbətən faizlə)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Cəmi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Mədənçixarma sənayesi	85,2	88,5	89,9	89,8	86,2	88,8	89,2	87,2	86,2	83,4
ondan:										
xam neft və təbii qaz hasilatı	82,9	86,9	88,7	88,6	85,4	87,7	87,9	85,8	84,8	81,9
Emal sənayesi	13,1	10,1	8,4	8,0	11,2	9,2	7,4	8,6	9,3	11,5
o cümlədən:										
qida məhsullarının istehsalı	3,5	1,7	1,3	1,0	2,5	2,1	1,9	2,2	2,2	2,4
içki istehsalı	0,3	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	0,2	0,3	0,4	0,4
tütün məmulatlarının istehsalı	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
toxuculuq sənayesi	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
poliqrəfiya fəaliyyəti	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
neft məhsullarının istehsalı	3,9	5,3	4,2	4,7	5,7	4,5	3,3	3,6	3,9	5,1
kimya sənayesi	0,9	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4
rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
tikinti materiallarının istehsalı	0,8	0,5	0,6	0,4	0,6	0,5	0,3	0,4	0,6	0,8
metallurqiya sənayesi	1,4	0,7	0,6	0,4	0,2	0,2	0,3	0,6	0,5	0,6
maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	0,4	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,2
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
maşın və avadanlıqların istehsalı	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,3	0,4
mebellərin istehsalı	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0,7	0,3	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1	0,2	0,3	0,4
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1,3	1,0	1,4	1,9	2,2	1,8	3,2	4,0	4,2	4,7
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatlardan göründüyü kimi, son illərdə ölkədə sənayenin ümumi daxili məhsulda payının artması qeyri-neft sənayesinin hesabına baş verməmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə neft və qaz hasilatı sahəsinin sənayedə yaradılan əlavə dəyerdə payı 2005-ci ilə nisbətən azalmamışdır. Belə ki, bu göstərici 2005-ci ildə 82,9 faizdən 2014-cü ildə 81,9 faizə qədər azalmışdır ki, bu da əsasən dünya bazarında neftin qiymətinin azalması hesabına baş vermişdir. Bununla yanaşı, emal sənayesinin

sənayedə yaradılan əlavə dəyərdə payı kiçik olaraq qalır. Xüsusilə, qeyri-neft emal sənayesinin ölkədə yaradılan əlavə dəyərdə payı 2014-cü ildə 6,4 faizə bərabər olmuşdur ki, bu da çox kiçik göstəricidir. Bütövlükdə, emal sənayesi əsasən yerli tələbin ödənilməsinə yönəlmişdir və ölkənin ixracında kiçik paya malikdir.

Ölkədə əlavə dəyərin yaradılmasında emal sənayesinin payı kiçik olmuşdur. Belə ki, ölkədə yaradılmış əlavə dəyərdə emal sənayesinin payı 2000-ci ildə 5,6 faizdən 2010-cu ildə 5,1 faizə, 2011-ci ildə isə 5,2 faizə qədər azalmışdır. Belə azalma neft emalı sahəsini çıxmaqla digər emal sənayesi sahələri üzrə daha böyük olmuşdur. Belə ki, emal sənayesində yaradılmış əlavə dəyərdə neft emalı sahəsinin payı 2000-ci ildə 27,0 faizdən 2010-cu ildə 49,0 faizə qədər artmış, 2014-ci ildə isə 44,3 faizə bərabər olmuşdur. Bütövlükdə, neft ayırma sahəsini çıxmaqla emal sənayesinin ÜDM-də payı 2000-ci ildə 3,9 faizdən 2011-ci ildə 2,4 faizə, 2014-cü ildə 2,3 faizə qədər azalmışdır. Son illərdə qeyri-neft ÜDM-nin artımı əsasən qeyri-ticari məhsul və xidmətlərinin istehsalının artımı hesabına baş vermişdir. Belə ki, 2000-ci ildə qeyri-neft ÜDM-də kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrinin payı 24,8 faizdən 2014-cü ildə 5,7 faizə, emal sənayesinin (neft emalı çıxılmaqla) payı 6,0 faizdən 5,2 faizə qədər azalmış, tikinti sahəsinin payı 10,1 faizdən 13,5 faizə, topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, mehmanxana və restoranlarla xidmətin göstərilməsi 0,6 faizdən 2,3 faizə qədər artmışdır. Tikinti sahəsinin inkişafında dövlət büdcəsinin əsaslı xərclərinin artması əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının maliyələşdirilməsində büdcə vəsaitlərinin və büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin cəmi payı 2000-ci ildə 4,2 faizdən 2014-cü ildə 40,4 faizə qədər artmışdır. Həmçinin, qeyd edilən dövrdə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarında neft və qaz sektorunun payı 51,9 faizdən 13,7 faizə qədər azalmışdır. Nəzərə alsaq ki, neft və qaz sektorunun investisiya qoyuluşları əsasən xarici investisiya və müəssisənin xüsusi vəsaitləri hesabına həyata keçirilir, onda ölkədə həyata keçirilmiş əsas kapitala investisiya qoyuluşlarında büdcə vəsaitləri və neft və qaz sektorunun hesabına həyata keçirilən hissəsi əhəmiyyətli dərəcədə artar. Son illərdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissəsinin neft gəlirləri

hesabına formalaşdığını nəzərə alsaq, onda ölkədə investisiya fəallığının əsas mənbəyinin neft və qaz sektorunun inkişafı olduğu qənaətinə gəlirik.

Son illərdə ölkədə investisiya qoyuluşlarının strukturunda dövlət investisiyalarının payının artması sənayenin payının azalması ilə müşayiət olunmuşdur. Belə ki, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində büdcə vəsaitlərinin payı 2000-ci ildə 2,9 faizdən 2005-ci ildə 3,4 faizə, 2014-ci ildə isə 38,2 faizə qədər artmışdır. Nəticədə, əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmində sənayenin payı 2000-ci ildə 68,2 faizə, 2004-cü ildə isə 79,6 faizə qədər artdığı halda, 2014-cü ildə bu göstərici 26,5 faizə bərabər olmuşdur. Bu hal dövlət investisiyalarının əsasən infrastruktur sahələrə yönəldilməsi ilə əlaqədardır.

Son illərdə ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi yeni tikintiyə yönəldilir. Məsələn, investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsinin yönəldiyi sənayedə əsas fondların yeniləşmə əmsalı 2005-2011-ci illər ərzində 7,7 faizlə 15,5 faiz arasında dəyişdiyi halda, sıradan çıxma əmsalı 0,4 faizlə 0,8 faiz arasında dəyişmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sənayedə yeniləşmə əmsalı əvvəllər əsasən neft və qaz hasilatı sahəsi hesabına baş verirdisə, son illərdə içkilər istehsalında, metallurgiya sənayesində, neft emalı sahəsində, avtomobil qoşquları istehsalında yeniləşmə əmsalı yüksək olmuşdur.

Sənayedə həyata keçirilmiş əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının 2000-ci ildə 71,8 faizi, 2005-ci ildə 89,3 faizi, 2014-ci ildə isə 77,6 faizi neft və qaz hasilatı sahəsinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, hələ də sənayedə investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi neft və qaz sektoruna yönəldilir. Bütövlükdə, son illərdə emal sənayesinə yönəldilən investisiya qoyuluşlarının həcmi kifayət qədər olmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni istehsal subyektlərinin yaradılması bu sahədə bilik və təcrübənin olmasını tələb edir. Bu sahədə təcrübənin olmaması investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi və ölkədə formalaşan qənaətin investisiya kimi mənimsənilməsini məhdudlaşdırır (4). Bu baxımdan, hazırda ölkədə iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından insan kapitalının inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə və özəl təşəbbüslərin

stimullaşdırılması və onların dəstəklənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, emal sənayesi sahəsi nisbətən mürəkkəb texnologiyaya əsaslandığından bu sahədə nisbətən ixtisaslı kadrlara tələbat vardır.

Cədvəl 2.4

Sənayedə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının strukturu

(yekuna görə faizlə)

	2010	2011	2012	2013	2014
Sənaye	100	100	100	100	100
Mədəncixarma sənayesi	69,0	60,4	63,9	67,9	77,9
Xam neft və təbii qaz hasilatı, bu sahədə xidmətlərin göstərilməsi	68,6	56,3	63,3	67,6	77,6
<i>Emal sənayesi</i>	11,9	15,8	14,3	11,9	8,4
Qida məhsullarının istehsalı	0,6	0,9	1,2	2,1	1,2
İçki istehsalı	0,3	0,8	0,2	0,2	0,2
Tütün məmulatlarının istehsalı	0,8	0,0	1,2	0,0	0,0
Toxuculuq sənayesi	0,2	0,0	0,1	0,1	0,5
Geyim istehsalı	0,3	0,3	0,0	0,0	0,1
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	0	1,8	0,5	0,3	0,2
Kağız və karton istehsalı	0	0,3	0,1	0,0	0,3
Neft məhsullarının istehsalı	0,6	0,9	0,5	0,3	0,4
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0	0,5	0,6	0,7	0,2
Tikinti məmulatlarının istehsalı	4,6	2,6	0,4	0,6	0,7
Metallurgiya sənayesi	0,5	1,9	0,9	0,7	0,0
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	3,5	5,5	4,3	4,9	2,2
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	0,4	0	0,3	0,1	0,2
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	0	0	2,9	0,9	1,5
Mebel istehsalı	0	0,3	0,4	0,4	0,3
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0	0	0,6	0,3	0,3
<i>Elektrik enerjisi, qaz və buxaristehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı</i>	9,9	14,3	9,4	6,5	5,5
Elektrik enerjisinin istehsalı,ötürülməsi və bölüşdürülməsi	9,4	14,1	8,6	5,7	5,2
Qazın istehsalı, qazabənzər yanacağın bölüşdürülməsi	0	0	0,4	0,3	0
Buxar ilə təchizat	0,5	0,3	0,4	0,5	0,3
<i>Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı</i>	9,2	9,5	12,5	13,7	8,2
Suyun təmizlənməsi və bölüşdürülməsi	7,0	7,2	10,4	12,5	7,0
Çirkli suların yığılması və emalı	0,8	1,0	1,6	1,1	1,1
Tullantıların yığılması, emalı və məhv edilməsi; istehsalat tullantılarından təkrar istifadə edilməsi	1,4	1,3	0,5	0,1	0,1

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, sənayeyə investisiya qoyuluşlarının strukturu sənayenin şaxələndirilməsi baxımından qənaətbəxş deyildir. Bunun nəticəsidir ki, 2000-2014-cü illər ərzində sənaye məhsulunda yanacaq-energetika sahələrinin payı 78,2 faizlə 90,1 faiz arasında dəyişmişdir. 2010-2014-cü illər ərzində sənayedə əsas kapitalla investisiya qoyuluşu 1,7 artsa da, mədənçıxarma sənayesində bu göstərici 1,9 dəfəyə, emal sənayesində də 1,2 dəfəyə bərabər olmuşdur. Görüldüyü kimi, emal sənayesinə investisiya qoyuluşlarının artım tempi aşağı olmuş və emal sənayesinin inkişafı üçün tələb olunan həcmdən az olmuşdur. Cədvəl 2-nin məlumatlarından görüldüyü kimi, sənayedə investisiyanın qoyulduğu əsas sahələr gida istehsalı və maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı sahələri olmuşdur. Qida məhsulları istehsalı əsasən daxili bazarın tələbatını ödəməyə istiqamətlənmiş, maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı isə Gəncə şəhərində qara və əlvan metallurgiya sahələrinin yaradılması ilə əlaqədar olmuşdur.

Ölkədə investisiya qoyuluşları istehsal güclərinin artımı hesabına iqtisadi artıma birbaşa, tələbin artımı hesabına isə dolaylı təsir göstərir. İstehsal gücləri əsasən əsas fondların artımı ilə əlaqədardır. Son 10 ildə sənayedə əsas fondların həcmi təqribən 3,7 dəfə artmışdır. Bununla belə, emal sənayesində əsas fondların həcmində artım xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə geri qalmışdır. Nəticədə, sənayenin əsas fondlarının tərkibində xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payı 2005-ci ildə 69,2 faizdən 2014-cü ildə 71,2 faizə qədər artmış, emal sənayesində isə bu göstərici müvafiq olaraq 17,2 faizdən 11,9 faizə qədər azalmışdır. Qeyd edilən dövrdə xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsində yenilənmə dərəcəsinin yüksək olması bu sahədə əsas fondların aşınma dərəcəsinin aşağı olmasına səbəb olmuşdur. Emal sənayesində isə əksinə, yenilənmə dərəcəsinin aşağı olması 2005-2014-cü illərdə aşınma dərəcəsinin 46,8 faizlə 56,9 faiz arasında olmasına səbəb olmuşdur. Belə şəraitdə, emal sənayesinin əksər sahələrinin maddi texniki bazasının yenidən qurulmasına, bu sahəyə yeni texnologiya və texnikanın cəlb edilməsinə ehtiyac vardır. Xüsusilə, yeyinti, yüngül və kimiya sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün əlavə investisiya qoyuluşlarına ehtiyac vardır.

Cədvəl 2.5

Sənayedə əsas fondların dinamikası

(2004=100)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sənaye - cəmi	118,5	136,9	160,0	177,3	201,4	218,5	241,4	272,8	312,9	365,8
Mədənçixarma sənayesi	125,5	149,0	176,4	196,5	209,7	226,0	248,2	280,2	316,0	366,9
Xam neft və təbii qaz hasilatı	126,5	150,9	179,3	199,7	213,7	229,7	252,2	283,8	320,7	373,3
Metal filizlərinin hasilatı	99,9	98,6	101,6	98,0	127,1	141,5	141,8	144,5	150,4	161,2
Daş, qum, çınqıl, duz və digər mədənçixarma sənayesi məhsullarının hasilatı	110,9	132,4	159,8	181,4	213,0	258,8	261,3	280,7	282,9	291,7
Mədənçixarma sənayesi sahəsində xidmətlərin göstərilməsi	103,9	105,1	107,2	117,8	98,9	127,8	147,2	147,1	152,2	133,4
Emal sənayesi	103,7	107,3	115,1	124,0	136,1	141,9	152,0	168,4	180,4	220,2
Qida məhsullarının istehsalı	107,8	127,5	143,6	169,0	174,8	185,8	202,3	210,4	216,7	235,1
İçki istehsalı	106,6	137,8	123,1	139,2	152,9	154,2	172,6	180,0	194,0	198,9
Tütün məmulatlarının istehsalı	116,6	116,9	115,7	116,2	110,8	109,9	109,7	111,9	135,0	134,1
Toxuculuq sənayesi	102,5	115,3	137,7	152,1	172,4	174,6	181,1	184,5	187,8	195,9
Geyim istehsalı	97,8	98,7	98,2	90,2	89,2	89,2	84,8	84,3	80,1	80,9
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	102,4	104,7	140,1	131,4	152,9	121,7	109,0	95,0	94,0	94,3
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	85,8	92,1	101,5	111,2	113,3	113,2	114,0	118,4	127,4	126,7
Kağız və karton istehsalı	136,6	176,4	188,9	145,1	166,8	133,6	105,2	101,6	98,1	127,3
Poliqrafiya fəaliyyəti	114,0	121,4	117,6	121,9	130,3	129,2	125,9	144,3	143,4	157,2
Neft məhsullarının istehsalı	105,4	112,1	126,5	146,4	153,5	168,4	189,6	212,0	218,6	223,4
Kimya sənayesi	99,3	100,7	103,4	99,8	112,4	105,6	99,9	95,1	96,6	99,2
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	100,0	109,3	113,8	113,3	103,8	103,7	191,7	456,5	476,6	623,4
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	104,6	103,3	108,1	125,3	211,1	217,0	218,5	211,1	232,4	252,7
Tikinti materiallarının istehsalı	103,1	118,4	142,4	157,9	171,8	181,4	195,4	305,0	330,9	522,5
Metallurgiya sənayesi	102,7	97,7	117,4	118,2	125,8	108,0	123,9	135,1	134,4	157,7
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	102,6	108,4	113,5	116,2	122,7	120,3	125,3	128,9	128,3	130,9
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	101,7	100,0	87,4	126,2	180,8	292,2	307,1	377,7	507,3	557,0
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	103,3	99,2	99,0	95,9	99,4	92,6	104,0	111,0	139,8	176,9
Maşın və avadanlıqların istehsalı	102,4	102,4	100,1	95,7	112,9	137,9	164,8	181,0	210,9	276,4
Avtomobil və qoşquların istehsalı	98,9	136,9	126,7	157,9	174,5	168,1	206,7	223,2	176,6	176,2
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	101,2	102,0	102,7	102,6	105,8	105,0	101,9	111,7	132,2	141,9
Mebellərin istehsalı	112,5	122,6	128,4	188,2	207,0	219,7	228,2	234,2	240,0	246,7
Zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı	104,6	15,1	17,8	16,4	16,3	12,0	12,1	13,3	14,2	12,8
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	116,0	150,9	157,4	162,1	149,8	166,7	173,7	173,9	188,9	670,9
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	104,6	121,1	146,4	160,4	323,8	389,8	475,6	551,6	708,3	805,4
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	101,7	107,9	115,7	127,8	137,3	152,4	162,3	180,0	253,0	337,3

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.5-dən göründüyü kimi, 2014-ci ildə sənayedə əsas fondların həcmi 2004-cü ilə nisbətən 3,7 dəfə, xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsində 3,7 dəfə, emal sənayesində isə 2,2 dəfə artmışdır. Fikrimizcə, emal sənayesində əsas fondların artım tempinin digər sənaye sahələrinə nisbətən geri qalması son nəticədə sənaye məhsulunda bu sahənin payının azalmasına səbəb olmuşdur. Son illərdə infrastruktur sahələrə, o cümlədən elektrik enerjisi istehsalına investisiya qoyuluşlarının artması qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bununla belə, sənayenin emal sənayesinin son 20 il ərzində lazımi səviyyədə maliyyələşməməsi və bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının məhdud olması nəticəsində istehsalın bərpa edilməsi nisbətən uzun müddət tələb edəcəkdir. Çünki ölkə sənayesinin əsasən elmtutumlu və emallıq dərəcəsi yüksək olan sahələrində istehsalın kəskin şəkildə azalmış, bu sahədə mövcud kommersiya, istehsal və texnoloji biliklərin böyük hissəsi ya itirilmiş, ya da köhnəlmişdir.

Hazırda sənaye müəssisələrinin malik olduqları texnologiyanın köhnələməsi və məhsul modellərinin müasir tələblərdən geri qalmaları ilə yanaşı, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maddi-texniki bazasının köhnələməsi və onlarda işləyən kadrların biliklərində geriləmələr baş vermişdir. Belə şəraitdə mövcud elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maliyyələşdirilməsi hesabına onların sənaye istehsalının texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsiri məhdud olacaqdır. Bununla belə, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin və iri müəssisələrin tərkibində elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin inkişaf etdirilməsi zəruridir. Ölkə daxilində innovasiya fəaliyyətinin azalması və yeni texnika, texnologiya və digər sənaye mülkiyyəti formalarının kənardan idxal edilməsinin iki mühüm çatışmazlığı vardır. Bunlardan birincisi, cəlb olunan texnologiyadan 100 faiz mənimsənilmə imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədardır. Çünki təcrübə göstərir ki, baş müəssisəyə nisbətən yeni texnologiyayı cəlb edən müəssisə yeni texnologiyanın mənimsənilməsinin vaxtı, həm də səviyyəsi baxımından geri qalır. İkincisi, yeni texnologiya ilk növbədə, onun yaradıldığı müəssisədə tətbiq edilir. Belə halda isə, elmi tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərini idxal edən ölkənin iqtisadiyyatının texniki-iqtisadi səviyyəsi ixrac edən ölkədən həmişə geri qalır. Buna görə də, hazırda emal sənayesinin texniki-iqtisadi

səviyyəsinin yüksəldilməsi və bu sahənin inkişafı üçün iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi tələb olunur. Belə şəraitdə, ilk növbədə, emal sənayesi müəssisələrində istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi zəruridir.

2.2. Sənaye istehsalına xarici investisiyanın cəlb olunma səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

Milli iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsündə səmərəli iştirakını təmin etməkdən, xarici kapitalın, mütərəqqi texnologiya və idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunması yolu ilə məhsuldar qüvvələrin inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidi şəraitində sənayenin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi və istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi sənayenin, xüsusilə emal sənayesinin inkişaf etdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müasir dövürdə, qloballaşma şəraitində ölkənin iqtisadi inkişafına xarici amillərin təsiri artmaqdadır. Bu baxımdan, ölkədə davamlı inkişafı təmin etmək məqsədilə xarici amillərin imkanlarından səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək mümkündür. Buna görə də, sənayenin inkişafına xarici investisiyanın cəlb edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Dövlət, xüsusi və xarici kapital arasında optimal nisbətə müəyyən olunması iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu nisbət bilavasitə bazar münasibətlərinin formalaşmasından və iqtisadi inkişafın daxili mənbələr hesabına həyata keçirilməsindən asılıdır. İqtisadi inkişafın daxili mənbələr hesabına təmin olunması imkanlarının məhdudluğu şəraitində xarici amillərin əhəmiyyəti kəskin şəkildə artır.

Müasir dövürdə əmək bölgüsünün dərinləşdiyi şəraitdə istənilən məhsulun istehsalını müxtəlif sahələrin iştirakı ilə təmin etmək mümkündür. Müəyyən sahədə mövcud firmaların sənaye sahələrində rəqabət aparmaları ilə yanaşı, onların fəaliyyətinə istehlakçıların dəyərləri və təhçizatçı müəssisələrin məhsul və xidmətlərinin keyfiyyəti və qiyməti də təsir göstərir. Rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı müəssisənin lazımı həcmdə yüksək keyfiyyətli xammal, material və dəstləşdirici məmulatlarla təmin olunmasından, ixtisaslı kadrlarından, inkişaf etmiş satış şəbəkəsinə malik olma-

sından asılıdır. Ölkə sənayesinin rəqabət qabiliyyəti bu əlaqələrin təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Əlaqədar sahələr arasında səmərəli əlaqələrin formalaşması istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində böyük rol oynayır.

Qeyd edilənlər milli sənayenin inkişafı üçün xarici kapitalın cəlb edilməsinin zəruri edir. Bu zəruriliyi müəyyən edən amillərə həmçinin ölkədə qeyri-neft sektorunda istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı düşməsi, illərlə toplanmış təcrübənin zaman keçdikcə itməsi və s. bu kimi amillər aiddir. Xarici və müştərək sahibkarlığın inkişafı həm mövcud müəssisələrin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə, həm də əlaqədar sahələrdə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılması hesabına bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Ölkəyə xarici investisiyanın cəlb edilməsi müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər. Bu yollara xarici kreditlərin cəlb edilməsi, lizinq əməliyyatları, kollektiv müqavilələrin bağlanması, xarici və müştərək müəssisələrin yaradılması və s. aiddir. Xarici kreditlər və lizinq sənaye müəssisələrinin yaradılması və inkişafı ilə əlaqədar investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi çıxış edir. Bununla belə, sənaye müəssisələrinin xarici kredit və lizinqdən istifadə etmək imkanları məhduddur. Emal sənayesinin əksər müəssisələrinin maliyyə imkanları, onlarda istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsi bunu məhdudlaşdırır.

Ölkədə sərbəst iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsində xarici və müştərək müəssisələrin yaradılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Xarici və müştərək müəssisələrin yaradılması ölkəyə gətirilən yeni texnika və texnologiyanın, mütərəqqi idarəetmə və marketinq üsullarının yayılması nəticəsində ölkənin texnoloji inkişafının sürətlənməsinə müsbət təsir göstərir. Digər tərəfdən, ölkədə belə müəssisələrin yaradılması işçi qüvvəsinin, mühəndis texniki heyətin və idarəetmə kadrlarının ixtisasının səviyyəsinin artmasına şərait yaradır, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin və texniki səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verir ki, bu da məhsulun xarici bazarlara çıxmasına, onun rəqabət qabiliyyətinin artmasına gətirib çıxara bilər.

Bazar münasibətləri şəraitində investisiya ilə əlaqədar riski öz üzərinə götürməyi bacaran rəhbərlərin və sahibkar təbəqəsinin mövcudluğu iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə məcmu qənaətin məhsuldar investisiyaya

çevrilməsi kanalarının qeyri-təkmilliyi ölkədə iqtisadi artımın təmin olunmasının və kapital yığımının ən mühüm problemi olaraq qalır. Buna görə də, sahibkar təbəqəsinin zəif formalaşması ölkənin iqtisadi inkişafını ləngidən amillərdən biridir. Bu baxımdan, ölkədə maliyyə vəsaitlərinin investisiya kimi mənimsənilməsi məqsədlə xarici firmalarla müştərək müəssisələrin yaradılması məqsəduyğundur. Çünki investisiya maliyyə vəsaitlərindən fərqli olaraq istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin daşıyıcısıdır. Bu biliklərə malik olmadan ölkənin iqtisadi inkişafını təmin etmək imkanları məhduddur. Müştərək müəssisələrin yaradılması isə belə biliklərin ölkəyə cəlb edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Birbaşa xarici investisiyaların ixracı və idxalının səbəbləri müxtəlifdir. Bununla belə, adətən xarici investisiya qoyuluşları kapitalın maksimum gəlir gətirəcək ölkədə yerləşdirilməsi və riskləri diversifikasiya etmək məqsədlə həyata keçirirlər. Bundan başqa, xarici sahibkar kapitalın axınına satış bazarının genişləndirilməsi və xarici istehsal resursların əldə olunması birbaşa təsir göstərir. Xarici investisiyanın ölkəyə cəlb olunmasında əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılması;
- ölkədə struktur dəyişikliklərinin aparılması və mövcud iqtisadi potensialı reallaşdırmaq üçün yeni müəssisələrin yaradılması;
- yeni ixracyönlü və idxalı əvəz edən istehsalların yaradılması;
- ölkədə rəqabətin inkişaf etdirilməsi üçün yeni təsərrüfat subyektlərinin yaradılması;
- az inkişaf etmiş ərazilərin inkişaf etdirilməsi;
- daxili bazarın tələbatını və ölkənin istehsal potensialını artırmaq üçün yeni faydalı qazıntı yataqlarının mənimsənilməsi;
- konsaltinq və marketinq üzrə kadrların hazırlanması sahəsində xarici təcrübədən istifadə.

Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edən ölkədə gəlirlərin səviyyəsinə və ya iqtisadi artım tempinə müsbət təsir göstərir. Belə ki, xarici investisiyanın cəlb olunması ölkədə aşağıdakı iki tip xarici təsirlərin yaranmasına səbəb olur:

a) xarici firmalara yerli işçilərin işləməsi və ya səfərlər nəticəsində, xarici firmalardan yerli firmalara işçi axını, xarici firmaların yerli firmalara texniki dəstəyi, xarici və yerli firmaların mühəndislərinin müzakirələri və s. vasitəsilə təkmil texnologiyanın və biliklərin xarici firmalardan yerli firmalara keçidi sayəsində texnoloji təsirlərin yaranması;

b) xarici firmaların yerli firmalardan aralıq məhsullar alması hesabına yerli firmaların məhsullarına tələbin artması nəticəsində yaranan pul formasında olan xarici təsirlərin yaranması.

Xarici investisiyanın cəlb olunması ölkədə, ilk növbədə istehsal resurslarının təsərrüfat dövrüyyəsinə cəlb edilməsinə şərait yaradır. Nəticədə, müəyyən həcmdə istehsal amillərinin məşğulluğu artır, ümumi milli gəlir təbii resurs istehsalçıları, işçi qüvvəsi və s. tərəfindən yaradılan əlavə dəyər hesabına artır. Bundan başqa, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinin yollarından biri xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılmasıdır. Belə ki, texnologiyanın diffuziyası iqtisadi inkişafda əsas rol oynayır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişafa inkişaf etmiş ölkələrdən mövcud texnologiyaların cəlb edilməsinin mühüm rolu vardır. Texnologiyanın yayılması müxtəlif kanallarla baş verə bilər. Bu kanallara məhsulların alınması, texnologiyaların alınması və insan kapitalının cəlb edilməsi aiddir. Bu zaman, birbaşa xarici investisiyalar qeyd edilən kanalların reallaşdırılması baxımından mühüm vasitə hesab edilir. Xüsusilə, Transmilli Şirkətlərin investisiya qoyuluşları texnologiyaların yayılmasının əsas vasitəsidir. Belə ki, müasir dünyada elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinin əsas hissəsi bu şirkətlərin payına düşür. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin mənimsənilməsi iqtisadi artımın həlledici amilinə çevrilmişdir. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin iqtisadiyyata tətbiqi və cəmiyyətə, nisbətən az zaman kəsiyində, ictimai fayda gətirməsinə səbəb onun çoxplanlılığı, əhatə miqyasının genişliyidir; təsir sferası və ölçüsünə görə elmi-texniki tərəqqi ictimai-iqtisadi, sosioloji prosesləri özülündən zirvəsinə qədər əhatə etməklə onların mahiyyətində dəyişiklik aparır, onlara yeni keyfiyyət verir. Elm və texnikada və habelə elmlə texnikanın inteqrasiyası şəraitində baş verən keyfiyyət dəyişmələri sonralar nəinki həmin

sahələrin özlərinin, həm də elm və texnikanın digər qarşılıqlı asılı sahələrinin tərəqqisinə səbəb olmuşdur.

Xarici investisiyanın həcmi artdıqca ölkəyə gətirilən yeni texnika və texnologiyanın, mütərəqqi idarəetmə və marketing üsullarının yayılması nəticəsində ölkənin texnoloji inkişafının sürətlənməsi baş verir. Xarici investisiyanın cəlb edilməsi işçi qüvvəsinin, mühəndis texniki heyətin və idarəetmə kadrlarının ixtisasının səviyyəsinin artmasına şərait yaradır, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin və texniki səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə təkcə neft və qaz hasilatı sahəsində deyil, qeyri-neft sektorunun inkişafına da xarici investisiya yönəldilmişdir. Belə ki, Bakı Tütün Kombinatı, Xırdalan Pivə zavodu, Bakı elektroqaynaq müəssisəsi, Qaradağ-sement müəssisəsi və digərləri xarici investisiyanın cəlb edilməsi hesabına yenedən qurulmuş və onların daxili bazarda rəqabət qabiliyyətliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Hazırda ölkədə bir çox xarici investisiyalı müəssisələr fəaliyyət göstərir. Bunlara, 1994-2009-cü illərdə konkret layihələr əsasında “Baku Coca-cola botlers Ltd”, Caspian Fish Co, Holçim sement zavodunu, Baky Steel Company, “Mpro” Milk Plant və digər sənaye müəssisələrini misal göstərmək olar. 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə Bakı gəmiqayırma zavodunun rəsmi açılışı olmuşdur. ARDNŞ, AİŞ və Sinqapurun “Keppel” şirkətinin səhmdar olduğu bu müəssisə 2011-ci ildə təsis edilmişdir. Zavodda AİŞ 25 faiz, ARDNŞ 65 faiz və Sinqapurun “Keppel Corporation” şirkəti 10 faiz paya malikdir. Layihənin I mərhələsinin dəyəri 470 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Bu məbləğin 34 faizi səhmdar kapitalı, 66 faizi isə istiqraz buraxılışı hesabına ödənilmişdir. AİŞ-in ümumi sərmayə yatırımı 118 070 000 ABŞ dolları (40 milyon dollar nizamnamə kapitalına investisiya və 78 070 000 ABŞ dollar istiqraz məbləğində alışı) olmuşdur. Bakı gəmiqayırma zavoduna AİŞ-tərəfindən 2013-cü ildə qoyulmuş investisiya 60,6 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Layihə çərçivəsində 1000 yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Zavod istismara verildikdən sonra birinci mərhələdə ildə 4 ədəd 15 min ton yükötürmə qabiliyyətinə malik tanker, 4 ədəd dəniz təchizat və ya yedək gəmisi tikmək imkanı

nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da Azərbaycanın yükdaşıma donanmasının müasir gəmilərlə təmin edilməsi və ölkənin yükdaşıma potensialına böyük dəstək kimi qiymətləndirilə bilər. Yeni gəmilərin tikintisindən əlavə bu zavodda il ərzində həcmindən asılı olaraq, həmçinin 80-100 gəminin təmiri də nəzərdə tutulmuşdur. Xəzər dənizindəki yük daşınmalarının həcmnin artırılmasını nəzərə alaraq daha iri həcmli tankerlərə ehtiyac duyulduqda ikinci mərhələdə zavodda 60-70 min ton yükləmə qabiliyyətinə malik tankerlərin tikintisi mümkündür.

Cədvəl 2.5

Sənayedə əsas kapitala investisiya qoyuluşunun həcmi

(mln.man.)

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	4176	4249	3225	4276	5370	6040	7500	7640
xarici investisiyalar	3350	2011	1403	1 917	2 125	2668	3996	4269
daxili investisiyalar	826	2238	1822	2 359	3 245	3372	3504	3371
Mədənçıxarma sənayesi	3730	2883	2088	2952	3244	3857	5095	5948
xarici investisiyalar	3210	1908	1272	1883	1894	2493	3866	4185
daxili investisiyalar	520,6	974,6	816,8	1069	1350	1364	1229	1763
Xam neft və təbii qaz hasilatı	3606	2825	1960	2933	3022	3822	5069	5926
xarici investisiyalar	3210	1908	1 215	1881	1894	2493	3866	4184
daxili investisiyalar	396,0	916,9	744,6	1052	1128	1329	1203	1742
Emal sənayesi	115,8	395,2	354,2	510,2	847,9	861,2	888,9	644,6
xarici investisiyalar	35,9	43,1	21,4	1,1	0,2	0,1	0,2	0,9
daxili investisiyalar	79,9	352,1	332,8	509,1	847,7	861,1	888,7	643,7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	299,8	608,0	450,3	422,6	768,9	565,8	489,4	423,7
xarici investisiyalar	98,4	47,5	69,6	23,0	188,2	91,2	89,0	75,8
daxili investisiyalar	201,4	560,4	380,6	399,6	580,7	474,6	400,4	347,9
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	30,0	363,4	331,9	391,5	508,5	755,7	1026	623,3
xarici investisiyalar	5,8	12,3	40,7	10,3	42,0	83,9	40,2	7,5
daxili investisiyalar	24,1	351,0	291,2	381,2	466,5	671,8	985,9	615,8

Qeyd. Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Ölkədə investisiya fəaliyyətində xarici investisiyanın payı azalsa da, sənayedə xarici investisiyaların rolu yüksək olaraq qalır. Belə ki, sənayedə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarında xarici investisiyanın payı 2000-ci ildə 69,1 faizdən 2002-ci ildə 91,0 faizə qədər artmış, 2014-cü ildə isə 51,2 faizə qədər azalmışdır. Xarici investisiya qoyuluşları əsasən neft və qaz hasilatına yönəldilmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə sənayeye

qoyulmuş xarici investisiyanın 98 faizi xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, hazırda ölkə sənayesində xarici investorlar üçün ən cəlbedici sahə xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsidir. Həmçinin, 2005-2014-cü illər ərzində bu sahəyə qoyulmuş cəmi investisiyanın 70,8 faizi xarici investisiyanın payına düşmüşdür. Emal sənayesi üzrə bu göstərici isə 2,2 faizə bərabər olmuşdur. Bununla belə, ölkədə sənayenin inkişaf etdirilməsi üçün xarici investisiyanın cəlb edilməsinin əhəmiyyət az deyildir. Belə ki, investisiya maliyyə vəsaitlərindən fərqli olaraq texnologiya, idarəetmə və kommersiya bilikləri formasında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan payların daşıyıcısıdır. Bu biliklər olmadan, maliyyə vəsaitlərini kapital qoyuluşu kimi mənimsəmək mümkün deyildir. Buna görə də, sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi, sənaye istehsalının inkişaf imkanlarının artırılması üçün xarici investisiyanın cəlb edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yerli sənaye müəssisələrin inkişafı xarici bazarlarda fəaliyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq kapitalın idxalı ilə yaranışı, sənayenin inkişafı üçün kapitalın ixracının da əhəmiyyəti artır. Son illərdə Azərbaycanın sənaye şirkətlərində əsasən Dövlət Neft Şirkəti xarici ölkələrdə öz bölmələrini yaratmaqla məşğul olmuşdur. Türkiyə, İsveçrə, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya və başqa ölkələrdə şirkət fəaliyyət göstərir və bu ölkələrdə investisiya qoyuluşu həyata keçirmişdir. Dövlət Neft Şirkətinin “SOCAR Energy Ukraine” törəmə müəssisəsi Ukraynada fəaliyyət göstərməkdədir. 2013-cü ildə 9 yanacaqdoldurma stansiyaları açılaraq “SOCAR Energy Ukraine” brendi altında fəaliyyət göstərən yanacaqdoldurma məntəqələrinin sayı 37-ə çatmışdır. Gürcüstanda Kulevi Qara dəniz Terminalı, Türkiyədəki “Petkim” neft-kimya şirkəti şirkətin əsas xarici aktivlərindəndir. Şirkət Gürcüstanın qaz distribusiyası və neft məhsullarının pərakəndə satış bazarında səmərəli fəaliyyət göstərir. ARDNŞ-nin istehsal etdiyi məhsulların enerji bazarında istehlakçılara birbaşa və daha əlverişli şərtlərlə çatdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə İsveçrədə “SOCAR TRADING” şirkətini təsis etmişdir artıq bir neçə ildir ki fəaliyyət göstərir. “SOCAR Trading” müəssisəsi Cenevrə və Sinqapurdakı ofisləri, eləcə də Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Nigeriya və Vyetnamdakı nümayəndəlikləri mövcuddur. Hazırda Türkiyədə “STAR” neft emalı zavodunun inşasını həyata keçirilir.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan sənayesinin xarici investisiya resurslarının mənimsəməsi qabiliyyətini məhdudlaşdıran bir çox obyektiv və subyektiv amillər mövcuddur. Hər şeydən əvvəl, ölkənin beynəlxalq texnoloji mübadilədə zəif iştirakı bu resursların mənimsənilməsinə ciddi şəkildə mənfi təsir göstərir. Rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı müəssisənin lazımi həcmdə yüksək keyfiyyətli xammal, material və dəstləşdirici məmulatlarla təmin olunmasından çox asılıdır. Məhz bu amil bəzi ölkələrdə xarici və müştərək sahibkarlıq obyektlərinin çoxunun istehsal fəaliyyətinin anklav xarakter almasına və xarici investorların müəssisələrinə istiqamətlənməsinə gətirib çıxarır. Onlar yaradılan obyekt ətrafında investisiya fəallığına gətirib çıxarmır və uyğun olaraq əlaqədar istehsalların texnoloji səviyyəsinin artmasına stimullaşdırıcı təsir göstərmir. Bu cür müəssisələrdə buraxılan məhsulun tərkibində yaradılan əlavə dəyər payı aşağı olur. Buna görə də, ölkədə sənaye istehsalının inkişafı üzrə tədbirlər kompleks xarakter daşmalıdır.

Ölkəyə xarici investisiyanın cəlb edilməsini məhdudlaşdıran amillərdən biri də yaradılan aktivlərin likvidliyi ilə əlaqədardır. Fond bazarının zəif inkişafı yaradılan sənaye müəssisələrinin əmlakının likvidliyini azaldır. Likvidlik xarici investor üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki, iri şirkətlər həmişə öz bizneslərinin restrukturizasiyasını həyata keçirirlər. Bəzən bir regionda fəaliyyəti dayandıraraq öz vəsaitlərini digər regionlara keçirirlər. Belə halda, sənaye müəssisəsindəki payın satılmasında çətinliklər bu payın qiymətini əhəmiyyətli şəkildə aşağı salır. Buna görə də ölkədə fond bazarının inkişaf etdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bunun üçün isə fond bazarı infrastrukturunun, fond bazarını tənzimləyən qanunvericilik bazasının, sənaye müəssisələrində korporativ idarəetmənin inkişaf etdirilməsi zəruridir.

2.3. Azərbaycanda investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi

Ölkədə biznes fəaliyyəti üçün əlverişli və ya əlverişsiz investisiya mühitinin formalaşması öz-özünə deyil, bir sıra amillərin təsiri altında baş verir. Bu amillərə aşağıdakılar daxildir:

- biznes fəaliyyətinin zəruri qanunvericilik bazasının yaradılması;
- biznes fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;

- biznesin inkişafına imkan verən vergi, gömrük, kredit dərəcələrinin müəyyən edilməsi;
- dövlət və xüsusi bölmə tərəfindən biznesin inkişafına yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin artırılması;
- biznes subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişafına dair tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- biznes infrastrukturunun formalaşması və onun səmərəli fəaliyyəti üçün şəraitin təmin edilməsi;
- ölkədə adambaşına ümumi daxili məhsulun həcmi ilə müəyyən olunan daxili bazarın həcmi və bu bazarın həcmnin artım tempi ölkəyə daha böyük həcmdə investisiya cəlb etməyə imkan verir;
- ölkədə istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti üçün zəruri olan iqtisadi resursların: təbii resursların, əmək resurslarının və s. olması xarici firmaların ölkədə investisiya fəaliyyəti ilə bağlı qərarlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Buna həmçinin ölkədə infrastrukturun inkişaf səviyyəsinin də əhəmiyyətli dərəcədə təsiri olur;
- stabil valyuta məzənnəsi və inflaysiyanın aşağı tempi xarici investisiyanın cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayıb;
- ölkədə siyasi sabitlik, həm iqtisadi artımın təmin olunması, həm də xarici investisiyanın cəlb edilməsinin vacib amillərindəndir;
- ölkədə investisiya fəaliyyəti sahəsində stabil və şəffaf siyasətin həyata keçirilməsi investorlar üçün cəlbedici amillərdən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda bu amil vergi, kömrük və bu kimi digər güzəştlərdən xarici investor üçün əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda investorların hüquq və mənafeələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında", "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlərlə tənzimlənir. Hazırda investisiyaların milli norma və qaydalarının konvergeniyası (eyniləşdirilməsi) prosesi baş verir. Bütün iştirakçıların maraqlarının tanınmasına əsaslanan və qarşılıqlı faydanın təmin olunmasına yönəldilən bu yanaşma, son nəticədə, daha səmərəli yanaş-

ma sayılır. Azərbaycanda bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, xarici investisiyalı müəssisələrə milli rejim verilmiş və onlar ölkədə qanunla qadağan olunmayan istənilən fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanununa əsasən müdafiə, milli təhlükəsizlik və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi sahəsindəki qanunvericilik aktları istisna olmaqla, digər qanunvericilik aktlarının dəyişməsi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə, on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir. Həmçinin, bu qanunla ölkədə xalqın və dövlətin mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, xarici investisiya milliləşdirilmir, təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir. Əgər belə hallar baş verərsə, xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun xarici investora öz əmlakını, gəlirlərinə müstəqil sərəncam verməyə dair təminatlar verir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Türkiyə, Avstriya, Norveç, Fransa və s. ölkələrin də daxil olduğu, dünyanın 30-dan çox ölkəsi ilə investisiya qoyuluşlarına qarşılıqlı təminatı və ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında müqavilələr bağlanmış, ölkə bu sahədə mövcud olan bir çox beynəlxalq sazişlərə qoşulmuşdur.

Ötən illər ərzində sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatına alınması prosedurları daha da sadələşdirilmiş və elektron qeydiyyat prosesi işə salınmış, sahibkarlara göstərilən elektron xidmətlərin sayı genişləndirilmişdir.

“Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu hazırlanmış və 2013-cü il 28 avqust tarixində təsdiq edilmişdir. Qanunda sahibkarın təqsirsizlik prezumpsiyası, qanun pozuntularının qarşısının alınmasının cəzalandırılmadan üstünlüyü, yoxlamalar sahəsində risk qiymətləndirilməsi sisteminin və yoxlama suallarının siyahısının tətbiqi və yoxlamanın qabaqalayıcı və profilaktik xarakter daşması və sahibkarlıq fəaliyyətinə dair məcburi tələblərə

riayət olunmasında sahibkara kömək göstərilməsinə xidmət etməsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edilən xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” 2011-ci il 26 oktyabr tarixli 509 nömrəli Fərmanına əsasən İcazələr Elektron İnformasiya Portalı aktiv fəaliyyət göstərmişdir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkili təmin edilmişdir. "Bir pəncərə" prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci ilin 1 yanvar tarixindən Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinə başlanmışdır. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqindən sonra Azərbaycanda biznesə başlama proseduraları 15-dən 1-ə və bunun üçün sərf olunan vaxt 30 gündən 3 günə endirilmişdir. “Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli, 12 nömrəli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədrinin 22 dekabr 2009-cu il tarixli 136 sayılı əmri ilə Azərbaycan Respublikasına gətirilən mallar üzərində dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindəki nəzarət orqanlarında müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədi ilə qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada sənədlər gömrük orqanına təqdim olunur. Bununla əlaqədar, “Dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi ilə bağlı mal və nəqliyyat vasitələri üzərində gömrük, baytarlıq, fitosanitar və sanitariya-karantin nəzarətinin həyata keçirilməsinin və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə «icazə» blanklarının verilməsinin ardıcılığını müəyyən edən müvəqqəti Texnoloji sxem» təsdiq edilmişdir. Texnoloji sxemdə dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada gömrük, baytarlıq, fitosanitar və sanitariya karantin nəzarəti və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə «İcazə» blanklarının

verilməsi işlərinin bu məsələlər üzrə məsul olan gömrük əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilməsi göstərilmişdir.

Son illərdə sahibkarlığını vergi yükünün azaldılması məqsədilə mənfəət vergisinin hesablanmasının progressiv üsulundan proporsional üsuluna keçilmiş və onun səviyyəsi tədricən 35 faizdən 20 faizə endirilmiş, əlavə dəyər vergisi 28 faizdən 18 faizə, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsinin yuxarı həddi 55 faizdən 25 faizə, həmçinin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi 35 faizdən 20 faizə endirilmiş, sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququ əldə etmək məqsədləri üçün hüquqi şəxslərin vergi tutulan əməliyyatlarının illik həcmi 90 min manatdan 150 min manatadək artırılmış, 2014-cü ilə qədər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlar torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən, ödənişli məktəbəqədər müəssisələrin xidmətləri əlavə dəyər vergisindən azad edilmiş, sosial sığorta ayırmaları 40 faizdən 22 faizədək aşağı salınmışdır. Bundan başqa, 2013-cü il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə bankların, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi mənfəət vergisindən azad olunmuşdur. Eyni zamanda, ölkə prezidentinin 27 oktyabr 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlərin gəlir vergisindən azad edilməsi haqqında” qanuna əsasən, banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər 2014-cü il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə gəlir vergisindən azad edilmişdir. 2002-ci ilə qədər bir sıra kommersiya fəaliyyəti üçün müxtəlif dövlət orqanlarından xüsusi lisenziyalar almaq lazım idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2002-ci il 3 sentyabr tarixli fərmanına əsasən kommersiya fəaliyyətinin əksər növləri üçün lisenziyalaşdırma ləğv olunmuşdur. Lisenziyanın alınması bank işi, sığorta, audit, daşınmalar, qiymətli kağızlar üzrə fəaliyyət və s. üçün tələb olunur.

2013-cü il yanvarın 1-dən “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il 21 dekabr tarixli qanununa əsasən vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, vergi ödəyicilərinin mənafeələrinin qorunması, vergi inzibatçılığı və nəzarətinin təkmilləşdiril-

məsi istiqamətlərini əhatə etmişdir. Belə ki, əhalinin sosial müdafiəsi məqsədi ilə hesabat ilinin əvvəlindən gəlir vergisinin dərəcəsinin yuxarı həddi 30 faizdən 25 faizə endirilmiş, həmçinin gəlir vergisi üzrə 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən aylıq gəlir məbləğinin maksimum həddi 2000 manatdan 2500 manatadək, illik gəlir məbləğinin maksimum həddi isə 24000 manatdan 30000 manatadək artırılmışdır.

Sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən “Sənaye Parkları haqqında” Nümunəvi Əsasnamə hazırlanaraq 2013-cü il 24 aprel tarixdə təsdiq edilmişdir. Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, sənaye parkında vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi barədə təhlillər aparılmışdır. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilərək 2013-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş və bununla da, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları ilə yaradılmış sənaye və texnologiya parklarında sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərin gəlirləri 7 il müddətinə gəlir vergisindən azad edilmişdir. Həmçinin parkların idarəedici təşkilatının və operatorunun mənfəətinin parkın infrastrukturunun tikintisinə və saxlanılmasına yönəldilmiş hissəsinin müddət qoyulmadan, sənaye və texnologiya parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərin 7 il müddətinə mənfəət vergisindən, sənaye və texnologiya parklarının infrastrukturunun, istehsal sahələrinin yaradılması və tikintisi məqsədi ilə idxal edilən texnikaların, texnoloji avadanlıq və qurğuların ƏDV-dən, parkların idarəedici təşkilatı və operatoru, parkların rezidenti olan hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak və torpaq vergilərindən azad edilməsini nəzərdə tutan maddələr qanuna daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” Fərmanı ilə sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi formalalaşmağa başlamışdır.

“İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamına əsasən «Azərbaycan

İnvestisiya Şirkəti» açıq səhmdar cəmiyyəti yaradılmışdır. Şirkətin fəaliyyət məqsədini ölkədə qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalından pay almaqla müddətli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi təşkil edir. Artıq İnvestisiya Şirkət Azərbaycanda yeyinti, yüngül, tikinti materialları sənayesi və digər sahələrdə investisiya qoyuluşu həyata keçirmişdir.

İnfrastruktur sahələrin içərisində istehsal edilən məhsulların qiymətinə təsir göstərən əsas sahələrdən biri nəqliyattır. Nəqliyyat əsasən maddi əşyaların yerdəyişməsini həyata keçirdiyindən bu sahənin inkişafı maddi axınların dəyərinə və sürətinə birbaşa təsir göstərir. Nəticədə, ölkədə nəqliyyat şəbəkəsinin keyfiyyəti və miqyası xammal və materialların, istehsalın və bölgünün dəyərinə və bununla da milli rəqabətqabiliyyətliyə təsir göstərir. Son illərdə ölkədə baş verən sosial-iqtisadi inkişaf, iqtisadi fəallığın artımı şəraitində nəqliyyat sahəsində də müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.

Azərbaycan zəngin təbii ehtiyatlarla yanaşı bu ehtiyatlara əsaslanan bir sıra istehsal və xidmət sahələri üzrə də böyük potensiala malikdir. Belə ki, ölkədə yanacaq-energetika, kimya və neft-kimya, maşınqayırma, metallurgiya, yüngül və yeyinti sənayesinin inkişaf etmiş sahələri, həmçinin, rabitənin və nəqliyyatın bütün növlərinin müəyyən səviyyədə inkişaf etmiş şəbəkəsi mövcuddur.

Ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan nəqliyyat və rabitə sahələri üzrə də müəyyən səviyyədə inkişaf etmiş infrastruktura var.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın tranzit-nəqliyyat potensialı üzrə geniş imkanlara malik olması bir tərəfdən ölkənin özünün xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm rol oynayarsa, digər tərəfdən ölkənin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi ilə bu imkanlar Avropa ilə Asiya arasında nəqliyyat dəhlizi kimi strateji bir rol oynamağa və bununla da tranzit daşımalarından gəlir əldə etməyə əlverişli zəmin yaradır.

Respublikada son dövürlərdə rabitə və mehmanxana təsərrüfatının, tikintinin inkişafı sosial infrastrukturanın inkişaf səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur.

Hər bir ölkədə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsi onun elmi-texniki potensialından da çox asılıdır. Bu baxımdan, qeyd edə bilərik ki,

Azərbaycanın onilliklər ərzində formalaşan böyük elmi-texniki potensialı vardır. Mövcud elmi texniki potensialdan istər cəlb olunan texnologiyanın mənimsənilməsində və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasında, istərsə də elmtutumlu sahələrin inkişafında istifadə edilə bilər.

Ölkədə əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasında mövcud hüquqi sistemin təkmillik səviyyəsi əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkədə optimal normativ-hüquqi tənzimləmə bazar mexanizmində məhsuldar investisiyaların həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran çatışmazlıqların yaranması problemini həll edir, həmçinin şirkətlərin mənafeələrini daha geniş sosial vəzifələrlə əlaqələndirməyə imkan yaradır. Hazırda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən qanunvericilik sisteminin formalaşması prosesi gedir. Belə şəraitdə qanunvericilikdə tez-tez dəyişikliklər edilir.

FƏSİL 3.

AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İNVESTİSİYA FƏALLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sənayedə investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri

Azərbaycanda milli sənayenin inkişaf etdirilməsi məqsədilə ölkə prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Bu proqrama əsasən iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Dövlət Proqramının əsas məqsədlərinə sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması, enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi, elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması müəyyən edilmişdir. Bu məqsədlərə nail olunması iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini tələb edir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının sahələrarası prioritetlərini seçəndə struktur-investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslayıcı yanaşmaya üstünlük vermək lazımdır. Azərbaycanda ağır sənayenin elə sahələri (məsələn, neft maşın-qayırması) var ki, burada mövcud istehsal və elmi-texniki potensial tam istifadə olunmur. İqtisadiyyatın baza sahələrinin inkişafı yüksək texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Ağır sənaye sahələrinə investisiyanın cəlb olunması və bu sahədə iqtisadi səmərəyə nail olunması özlüyündə uzunmüddətli prosesdir. Bu mənada özəl investisiyanın yüngül və yeyinti sənayesinə cəlb olunması və səmərə verməsi isə qısamüddətli proses olub qoyulmuş investisiyaların qısa müddətə qaytarılmasına gətirir və buna görə də özəl investisiyalar daha çox bu sahələrə meyl edir.

İnkişaf prioritetləri baxımından sənaye sahələrini üç qrupda birləşdirmək olar. Birinci qrupa əsasən yerli xammala əsaslanan və satış bazarı daxili bazarlar olan

sahələr, ikinci qrupa yerli xammala əsaslanan və satış bazarı yerli və xarici bazarlar olan sahələr, üçüncü qrupa xarici xammala əsaslanan və satış bazarları yerli və xarici bazarlar olan sənaye sahələri. Birinci qrupa elektrik enerjisi istehsalı, tikinti materialları, bəzi yüngül və yeyinti məhsulları istehsalı, ikinci qrupa yanacaq sənayesi, yüngül və yeyinti sənayesinin bəzi sahələri, neft-kimya sahələri, üçüncü qrupa isə maşınqayırma sənayesi məhsulları, yeyinti sənayesinin bəzi sahələri daxildir. Sənayenin strukturunun təhlili göstərir ki, son illərdə sənayenin inkişafı əsasən daxili bazara istiqamətlənmiş və yerli xammallara əsaslanan istehsallar hesabına baş vermişdir. Xarici xammala əsaslanan və satış bazarları əsasən xarici bazarlar olan müəssisələrin ya öz fəaliyyətlərini dayandırmış, ya da istehsal gücünün çox cüzi hissəsindən istifadə edirlər. Bununla belə bu üç istiqamətdə sənayenin inkişaf etdirilməsi imkanları mövcuddur.

Ölkədə neft emalı və neft kimiya sahələrinin inkişaf imkanları böyükdür. Bu sahələrin inkişafı gələcəkdə ölkədə neft emalı məhsullarına tələbatın artması və qonşu ölkələrdə (İran, Gürcüstan, Türkiyə və s.) belə məhsullara tələbin mövcud olması ilə şərtlənir. Neft emalı sahəsinin inkişafı istehsal edilən neft emalı məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar olacaqdır. Çünki hazırda mövcud güclərin təqribən 30 faizindən istifadə edilir. Gələcəkdə neft məhsullarının keyfiyyətinə qoyulan tələblər xeyli dərəcədə sərtləşəcək. Bu baxımdan, mövcud neft emalı zavodlarının əvəzində daxili və perspektiv xarici bazarların tələblərini nəzərə alan iri neft-kimya kompleksinin tikilməsi sənayenin inkişafının perspektiv sahələrindən biridir. Xüsusilə, istehsal ediləcək neft-kimya məhsullarının çeşidinin artırılması və polietilen, polipropilen və polipropilen əsasında tikinti materialları, istehlak əşyaları, borular və s. istehsalı sahələri investisiya qoyuluşu baxımından cəlbedici sahələr ola bilər.

Azərbaycanda neft hasilatı sahəsinə iri həcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirilmiş və bu sahədə investisiya imkanları nisbətən tükənməkdədir. Bununla belə, Xəzər dənizində yeni neft və qaz yataqlarının kəşf edilməsi ehtimalı vardır. 2010-cu ildə “Ümid”, 2011-ci ildə isə “Abşeron” qaz-kondensat yataqlarının kəşf edilməsi Azərbaycanın enerji potensialını daha da gücləndirmişdir.

2013-cü ildə Azərbaycan qazının Avropaya nəql edilməsi üçün Şah Dəniz Konsorsiumu tərəfindən ixrac marşrutunun seçilməsi və ona dair investisiya qəra-

rının verilməsi Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihəsinin reallaşdırılması ilə əlaqədar əlavə investisiya qoyuluşlarına səbəb olacaqdır. TANAP-ın illik ötürücülük qabiliyyəti ilk mərhələdə 16 mlrd. kubmetr təşkil edəcək. Sonradan bu göstəricinin 30 mlrd. kubmetrədək artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Uzunmüddətli perspektivdə bu kəmər həm Azərbaycan yataqlarından hasil ediləcək, həm də Mərkəzi Asiya, habelə Yaxın Şərq və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsində hasil ediləcək qazı tranzit yolu ilə Cənub Qaz Dəhlizinə ötürmək, Avropaya daşımaq potensialına malik olacaqdır. Uzunluğu 871 kilometr olacaq TAP kəməri Türkiyə-Yunanıstan sərhədində TANAP-la birləşəcək, sonra isə Yunanıstan və Albaniya ərazilərindən, Adriatik dənizinin altından keçməklə İtaliyanın cənub sahillərindəkə uzanacaqdır.

Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodunda və “Azərikimya” İstehsalat Birliyində texnoloji qurğuların modernləşdirilməsi, istehsal gücünün artırılması və ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni layihələr həyata keçirilir. Mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə yanaşı yeni Neft-Qaz Emalı və Neft-Kimya Kompleksinin inşasına hazırlıq gedir. Bütün bunlar neft və qaz hasilatı və emalı sahəsinin investisiya cəlbediciliyini müəyyən edir.

2014-cü ildə “SOCAR Polymer” MMC ilə İtaliyanın “Maire Tecnimont S.p.A.” Mühəndislik Şirkətlər Qrupu arasında Sumqayıt Kimya Texnoparkı layihəsi çərçivəsində Polipropilen zavodunun inşası üzrə əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanmışdır. İllik gücü 180 min ton təşkil edəcək Polipropilen zavodu mövcud naftanın krekinqi nəticəsində alınan propilenin xammal kimi istifadə edilməsinə imkan verəcəkdir. Azərbaycanda bu müəssisənin tikilməsi hazırda xarici ölkələrdən idxal edilən polipropilen və yüksək sıxlıqlı polietilenin ölkəmizdə istehsal olunmasına imkan yaradacaqdır. Hazırda beynəlxalq standartlara uyğun azot gübrəsi - karbamid zavodunun inşası davam etdirilir. Bu zavodun sutkada 1200 ton ammoniyak və 2000 ton karbamid istehsal edilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda emal sənayesinin ortamüddətli dövrdə inkişafı əməktutumlu və yerli xammala əsaslanan sahələr hesabına baş verəcəkdir. Fikrimizcə, sənaye məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi iki istiqamətdə baş verməlidir. Birincisi, mövcud sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması və ya onları əvəz edən yeni

müəssisələrin yaradılması, ikincisi isə, yeni istehsalların mənimsənilməsi ilə əlaqədar olmalıdır. Birinci istiqamət mövcud müəssisələrin həddən artıq köhnəlmələri və onların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı, bu sahələrdə toplanmış bilik və təcrübə mövcud istehsalların yeni, daha yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə və nəticədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olar. İkinci istiqamət isə ölkə sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Bu istehsallar daxili bazar və mövcud xammal və materialların emallıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və emalı daha mürəkkəb olan məhsulların mənimsənilməsi ilə bağlı olmalıdır ki, bu da məşğulluğun təmin edilməsinə müsbət təsir göstərsin. İkinci istiqamətin inkişafı üçün hökumət tərəfindən uzun müddətli tədbirlərin işlənilib hazırlanması zəruridir. Belə ki, bu tədbirlər həm kadrların hazırlanmasını, bazarların müəyyən olunması və mənimsənilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsini, həm də yeni texnologiyanın cəlb edilməsi və onun mənimsənilməsi və inkişafı üzrə elmi-texniki bazanın yaradılmasını tələb edir.

Neft Azərbaycanın malik olduğu yeganə təbii sərvət deyil. Azərbaycanın çoxsahəli iqtisadiyyatı müxtəlif faydalı qazıntıların istifadəsinə əsaslanır. Ölkəmiz neft və qazdan savayı başqa ehtiyatlarla da zəngindir: 230 mln. ton dəmir filizi, 100 mln. tondan çox polimetal filizi, 240 mln. tonadək alunit ehtiyatları və sairə kimi ehtiyatların istismarı perspektivli sahələrdəndir. Layihə gücü ildə 3-3.2 mln ton dəmir filizi olan Daşkəsən filizsaflaşdırma kombinatının və Gəncə alüminium zavodunun işinin genişləndirilməsi Daşkəsən dəmir filizi və Zəylik alunit yataqlarının səmərəli istismarına şərait yarada bilər. Bundan başqa respublikada 5 yodlu-bromlu su yatağının 730 mln. kub metr həcmində mineral su ehtiyatları təsdiqlənmişdir. Bu yataqlar əsasında Neftçalada yod-brom zavodu, Suraxanı və Ramanıda yod zavodu fəaliyyət göstərirdi. Bunlardan savayı daş duz, gil, bitum, gips, mərmar, həmçinin hidroenerji ehtiyatları sənaye istifadəsinə cəlb oluna bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, hazırda metallurgiya sənayesinin yenidən qurulmasına ehtiyac var. Baku Steel Company istisna olmaqla digər müəssisələrin maddi-texniki bazası əhəmiyyətli şəkildə köhnəlmişdir. Bu baxımdan, mövcud müəssisələrin yenidən qurulmasının və ya onların yeniləri ilə əvəz edilməsinin

mühüm əhəmiyyəti vardır. Əlvan metallurgiyanın inkişafı Gəncədə alüminium zavodunun tikintisi və Gəncə gil-torpaq istehsalat sahəsində yenidənqurma işlərinin davam etdirilməsi ilə əlaqədar olacaqdır.

Azərbaycanda qara metallurgiya sahəsinin inkişafı “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” ASC-nin inkişaf etdirilməsi və yeni metallurgiya zavodunun tikintisi ilə bağlı olmalıdır.

Müasir dövüdə ölkədə sənayenin perspektivli sahələrindən biri neft-maşınqayırma sahəsidir. Fikrimizcə, ölkədə neft hasilatının olması və neft hasil edən ölkələrlə qonşu olması, bu sahədə mövcud təcrübə neft mədən avadanlıqları istehsalı sahəsinin inkişafını məqsədəuyğun edir. Neft maşınqayırma sahəsinin inkişafını xarici şirkətlərlə strateji əməkdaşlıq şəklində də həyata keçirilə bilər. Belə ki, hazırda texnologiyanın cəlb edilməsi üçün xarici müəssisələrə birbaşa investisiya səmərəli yollardan biri hesab edilir. Bu baxımdan, xarici neft maşınqayırma şirkətində hökumət əhəmiyyətli paya malik olmaqla bu şirkətin imkanlarından istifadə olunaraq yerli neft maşınqayırma sahəsinin inkişafına nail olmaq olar.

Ölkədə elektrotexnika, cihazqayırma, avtomobil istehsalı sahələrinin inkişaf imkanları mövcuddur. Lakin bu sahələrin inkişafı əsasən xarici dəstləşdirici məmullatlardan hazır məhsulun yığılması və sonradan bu məmullatların bir hissəsinin istehsalının təşkili hesabına mümkündür. Fikrimizcə, maşınqayırma məhsulları nisbətən mürəkkəb və differensial məhsullar olduğuna görə, bu sahədə məhsulların istehsalının mənimsənilməsi və bu istehsalların inkişafı sahəsində müvəffəqiyyət əldə etmək uzunmüddətli tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini və iri həcmli investisiya qoyuluşları tələb edir.

Maşınqayırma məhsulları istehsalının optimal ölçüsü böyük olduğundan bu sahədə də istehsalın təmərküzləşməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Belə ki, həm elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin, həm də məhsul ixracının təmin edilməsi bu sahədə iri şirkətin yaradılmasını məqsədəuyğun edir. Buna görə də, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin bir şirkətdə birləşdirilməsi, onların ümumi elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor bölməsinin və təhcizat-satış bölməsinin yaradılması məqsədəuyğundur. Bundan sonra şirkətin inkişafı üzrə investisiya

tələbatı müəyyən oluna və bu investisiya qoyuluşlarının bank kreditləri, dövlət vəsaitləri və xarici maliyyə vəsaitləri cəlb etməklə maliyyələşdirilə bilər.

Ölkədə velosipedlər, uşaq kolyaskaları istehsal edən müəssisə yaratmaq mümkündür. Azərbaycanda 1990-cı ildə 130 min ədəd uşaq velosipedi, 372,2 min ədəd uşaq kolyaskaları istehsal edilmişdir. 2008-ci ildə Azərbaycana 20925 ədəd velosiped, 1704 ədəd uşaq arabaları idxal edilmişdir. Fikrimizcə, bu müəssisədə həm də müxtəlif uşaq oyuncaqlarının istehsalının da təşkil edilməsi məqsədəuyğun olar.

Ölkədə tullantıların çeşidlənməsi, daşınması və emalı müəssisələrinin inşa edilərək istifadəyə verilməsi də investisiya prioritetlərindən biridir.

Sənayedə investisiya prioritetlərdə üstünlük yüngül və yeyinti sənayesi sahələri tutmalıdır. Bu sahələrdə kapitalın digərlərinə nisbətən daha sürətlə dövriyyəsi həm xarici, həm də milli kapitalın axınını stimullaşdırır. Sənaye siyasəti nəzər nöqtəyindən yüngül və yeyinti sənayesinin digər sahələrə nisbətən üstün inkişafı müasir şəraitdə iqtisadi siyasətin optimal variantı sayıla bilər.

Sumqayıt şəhərində kimya sənayesinin sahəsinin klasterinin yaradılması məqsədəuyğundur. Burada mövcud kimya zavodlarının yenidənqurulması ilə yanaşı, istehsal edilən ilkin neft-kimya məhsullarının çeşidinin artırılması və onlar (polietilen, polipropilen, polivinilxlorid) əsasında son istehlak məhsullarının istehsalı sahələrinin yaradılması mümkündür. Fikrimizcə, bu əsas kimya sahələrinin inkişaf etdirilməsi burada elmi-tədqiqat və xidmət bölmələrinin və əlaqədar sahələrin yaradılmasına tələb yaradacaqdır ki, bu da əlavə investisiya imkanları yaradacaqdır.

Müasir dövrdə ölkənin malik olduğu iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etmək üçün iqtisadi inkişafın lokomotivinə çevrilə bilən və ixracyönümlü istehsalara əsaslanan iri şirkətlərin yaradılması məqsədəuyğundur. Bu şirkətlərin yaradılması özəl biznes və dövlətin əməkdaşlığına əsaslanıla bilər. Bununla belə, iri şirkətlərin yaradılması və biznesin restrukturizasiyasının aparılması sahəsində hökumət təşəbbüskarlıq göstərməlidir.

Üç istiqamətdə sənayenin inkişaf etdirilməsi imkanları mövcuddur. Bu istiqamətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Kimya, metallurgiya və energetika sənayeləri:

- nisbətən az enerji və su tutumlu yerli istehlak və ixrac yönümlü polimer materialların istehsalı;
- yerli istehlak və ixrac yönümlü qara metallurgiya məhsullarının istehsalı;
- əlvan metal və qırıntılarından yerli istehlak və ixrac yönümlü son məhsul istehsalı (alüminium oksidləri və emal olunmuş alüminium, mis, qızıl, gümüş, platin və s.);
- parfumeriya məhsullarının istehsalı;
- poliüretan məhsullarının istehsalı;
- alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən enerji istehsalında istifadə olunan müxtəlif növ avadanlıqların istehsalı;
- bərk məişət tullantılarının təkrar emalı müəssisələri;
- energetika avadanlıqlarının istehsalı;
- plastik qab istehsalı;
- kommunal təsərrüfat avadanlıqlarının istehsalı.

2. Maşınqayırma sənayesi və tikinti materiallarının istehsalı

- mövcud maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə müasir texnologiyalar və müvafiq nou-hauya malik xarici investorların cəlb edilməsi;
- dəmir yolu və metropolitendə istifadə olunan vaqon, lokomotiv, eskalatorlar üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;
- avtomobil nəqliyyat üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;
- inşaat materiallarının istehsalı;
- tibbi cihazlar və avadanlıqların istehsalı;
- məişət texnikasının istehsalı.

3. Yeyinti və yüngül sənaye

- pambıq və pambıq məhsullarının emalı;
- yun emalı;
- gön-dəri emalı;
- baramaçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- yerli xammala əsaslanan toxuculuq və tikiş məhsullarının istehsalı;
- əl ilə toxunan xalçalar;
- yüksək keyfiyyətli ayaqqabı istehsalı;

- ağac emalı və mebel istehsalı;
- tarixi-mədəni, milli-tətbiqi sənətkarlıq məhsullarının istehsalı (milli suvenirilər, hədiyyələr, mis qablar və s.);
- məhsulların qablaşdırılması üçün tara və avadanlıqlar istehsalı;
- ərzaq məhsullarının istehsalı;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı.

Beləliklə, sənayenin qeyd edilən prioritet istiqamətlər üzrə inkişaf etdirilməsi üçün investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi və dövlət, yerli sahibkarlar və xarici investorlar arasında tərəfdaşlıq yaradılmas mexanizmlərinin formalaşdırılması vacibdir. Xüsusilə, sənayenin inkişaf etdirilməsində bu sahənin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması mühüm rol oynayır.

3.2. Sənayedə investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları

Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçirilməsi üçün zəruri vəsaitlər formalaşmışdır. Neft və qaz gəlirlərinin səmərəli idarə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya” təsdiq edilmişdir. Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə edir və bu müddət ərzində həmin gəlirlərdən istifadənin əsas prinsiplərini və ortamüddətli xərclər siyasətini müəyyənləşdirir. Strategiya makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı;
- yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;
- iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;

- "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması);
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Göründüyü kimi, sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas amillərindən olan infrastruktur sahələrin inkişafı, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, sənayenin qeyri-neft sahələrinin inkişafının maliyyələşdirilməsi neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın əsas istiqamətləri hesab edilmişdir.

Sənayenin prioritet istiqamətlərinə müvafiq olaraq investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması əsasən iki istiqamətdə olur. Birinci istiqamət investisiya qoyuluşlarının ucuz vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilməsidir. Bu zaman, dövlət ucuz vəsaitlər və ya risklərin sığortalanması hesabına kapitalın qiymətinin azaldılması hesabına investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində nəzərə alınan diskont dərəcəsini azalda bilər. İkinci istiqamət, dövlət tərəfindən gözlənilən gəlirliyin artırılması ilə bağlıdır. Buna dövlət tərəfində investisiya obyektləri üçün əlavə resursların təklifinin artırılması və subsidiyalaşma mexanizmi ilə təmin edilir. Belə ki, sənaye müəssisələrinin istehlak etdikləri nəqliyyat, rabitə və s. xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, qiymətlərinin azaldılması, həmçinin istehlak edilən xammal və materiallar, həmçinin müəssisələrin özlərinə subsidiyaların verilməsi istehsal edilən məhsulların maya dəyərinin azalmasına səbəb olur ki, bu da investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyini artırır.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, onlara informasiya, marketing və markalanma dəstəyi, standartların və sertifikatların tətbiqində dəstək, kadr hazırlığı sahəsində dəstək göstərilməli və xüsusən sənaye müəssisələrinin araşdırma və inkişaf etdirmə fəaliyyəti dəstəklənməsi mexanizmi yaradılmalıdır. Etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət kiçik və orta müəssisələr tərəfindən özə məhsullarının xarici bazarlarının araşdırılmasını dəstəkləyirlər. Xüsusilə, xarici

biznes səfərləri, marketing tədqiqatları və digər bu kimi tədbirlərlə bağlı xərclərin bir hissəsini kompensasiya edirlər.

İnvestisiya qoyuluşlarının həcm və istiqamətinə təsir göstərən vergi vasitələrinə mənfəət vergisinin aşağı salınması, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi, yeni müəssisələrə vergi tətillərinin verilməsi, dividendlərə vergilərin səviyyəsi və s. aiddir.

Ölkədə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində pul-kredit alətləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təcrübə göstərir ki, keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə pul-kredit alətləri ikili funksiya yerinə yetirir: pul-kredit siyasəti maliyyə sabitliyinin təmin olunması, digər tərəfdən isə, iqtisadiyyatın prioritet sahələrində investisiya fəallığının stimullaşdırılması məqsədini daşıyır. Bu baxımdan, maliyyə bazarlarının zəif inkişaf etdiyi və bazar mexanizminin sərbəst pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbər edilməsi və bölüşdürülməsi imkanlarının məhdud olduğu keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət tərəfindən kredit axınlarının strukturuna təsir etməklə investisiya qoyuluşlarının iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinə istiqamətləndirmək olar.

Təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində amortizasiya ayırmalarının səviyyəsinin və mənfəət normasının tənzimlənməsi ən səmərəli üsullardandır. Belə ki, özəl bölmədə investisiya haqqında qərarın qəbul edilməsi üçün investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi məhz amortizasiya ayırmaları ilə mənfəətin cəmi və investisiya xərclərinin müqayisəsi vasitəsilə müəyyən edilir. Dövlət bunların səviyyəsinə verginin tutulması, amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydaları və s. ilə təsir edərək investisiya qoyuluşlarına gəlirliyini azalda və ya artırma bilər. Təsərrüfat subyektlərində sürətli amortizasiyanın tətbiqi onların investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Sürətli amortizasiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya ayırmaları əsas kapitalın fiziki köhnəlməsinə nisbətən daha tez zaman ərzində məhsulun maya dəyərinə daxil edilir. Yəni dövlət amortizasiya normalarını və amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydalarının dəyişməklə, müəssisənin vergidən azad olunan mənfəətinin həcminə təsir etmiş olur. Məsələn, amortizasiya normalarının artırılması

müəssisəyə amortizasiya ayırmalarının artımına bərabər həcmdə mənfəətdən vergi ödəməməyə imkan verir. Bu da, müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin (vergidən sonrakı mənfəətlə amortizasiya ayırmalarının cəmi) artmasına gətirib çıxarır.

İnvestisiya qərarlarının qəbul edilməsi üçün investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar olan parametrlərdə (tələb və təklif, əmək haqqı, faiz dərəcəsi, inflyasiya və s.) gələcəkdə baş verəcək dəyişikliklər haqqında proqnozlar tələb olunur. Bu informasiyalar isə özündə həm də qeyri-müəyyənliyi və riski əks etdirir. Əldə edilmiş informasiyaların təhlili əsasında firmalar məqsədlərinə uyğun olaraq investisiya qoyuluşu haqqında qərarlar qəbul edirlər. Bu baxımdan, sənayenin müxtəlif sahələri ilə bağlı araşdırmalar aparılması və nəticələrin yerli şirkətlərə təqdim olunması, dövlət müəssisələri tərəfindən sifariş edilən sənaye məhsulları barədə yerli istehsalçıların mütəmadi olaraq

Azərbaycanda iqtisadi inkişafa nail olmağın və iqtisadi fəallığın artırılmasının zəruri şərtlərindən biri investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Ölkədə milli kapitalın sürətlə inkişafı və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması, iqtisadi azadlığın təmin edilməsi Azərbaycanı investisiyalar üçün maraq doğuran ölkəyə çevirə bilər. Səmərəli iqtisadi sistemin və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması üçün başlıca şərtlər – xüsusi mülkiyyət hüquqlarının (ən əsası – torpaq və əmlaka) təsdiq olunması və qorunması, rəqabət üçün bərabər hüquqlu şəraitin təmin edilməsi, sabit və səmərəli maliyyə institutlarının yaradılmasıdır. Ölkə ərazisində yerləşən heç bir təsərrüfat obyektini, digərlərinin hesabına diskriminasiyalara məruz qalmamalıdır. Təsərrüfat fəaliyyəti iştirakçılara, hüquqlarının qorunmasını təmin edən imkanlar və mexanizmlər verilməli, eləcə də bazar iqtisadiyyatında mövcud olan infrastruktura qoşulmaq imkanı təmin olunmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 oktyabr 2009-cu il tarixli fərmanı ilə Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi qaydaları təkmilləşdirilmişdir. Bu əsasən kreditlərin minimal həcmnin 10 min manata, maksimal həcmnin isə 5 mln. manata qədər artırılması, kreditin verilməsi mexanizminin səmərəliliyinin artırılması (hazırda investisiya layihələrinin

ekspertizasının ilkin mərhələsi müvəkkil bankda, sonra isə Fondada həyata keçirilir, əvvəllər ilkin olaraq Fonnda, sonra isə müvəkkil banklarda ekspertizadan keçirdi), kreditin verilməsi haqqında qərarın qəbulu üçün lazım olan müddət 35 gündən 20 günə qədər azaldılmışdır. Hazırda Fond sahibkarlıq subyektlərinə 10000 manatdan 50000 manatadək – kiçik həcmli kreditlər, 50001 manatdan 250000 manatadək - orta həcmli kreditlər, 250001 manatdan 1000000 manatadək - böyük həcmli kreditlər, 1000001 manatdan 5000000 manatadək - iri həcmli kreditlər verir. Hər bir sahibkarlıq subyektinin Fondun vəsaitləri hesabına aldığı güzəştli kreditin maksimum həddi 5000000 manatdan artıq ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına güzəştli kreditlərin alınması məqsədilə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən təqdim edilən investisiya layihələrinin tərtib edilməsinə dair minimal tələblərə əsasən kiçik həcmli kreditlər üçün investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi tələb olunmur. Bununla yanaşı, son dövrlərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi metodları təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, investisiya layihələrinin seçilməsi üçün investisiyanın regional və sahə prioritetləri müəyyən olunmuş, bal sistemi tətbiq olunmuş, investisiya layihələrinin tərtibinə qoyulan tələblər müəyyənləşdirilmişdir. Bununla yanaşı, investisiya layihələrinin seçim mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən investisiya layihələrinin seçilməsi mexanizmi ayrı-ayrı layihələrin qiymətləndirilməsini və 10 gün ərzində layihə ilə əlaqədar qərarların verilməsini nəzərdə tutur. Nəzər alsaq ki, Fondun kredit vermə imkanları məhduddur, onda belə hal təklif edilən investisiya layihələrindən ən səmərəlisinin seçilməsinə imkan vermir. Çünki zaman baxımından investisiya layihələri ardıcıl daxil ola bilər ki, müsbət qərar verilmiş layihə sonrakı dövrdə daxil olmuş layihələrə nisbətən səmərəsiz ola bilər. Buna görə də, müraciətlərin qiymətləndirilməsi mexanizmi investisiya layihələrinin müqayisə edilməsini təmin etməlidir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişafının əsasında innovasiya durur və onların sənaye siyasəti innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın for-

malaşmasına istiqamətlənmişdir. Sənaye müəssisələrində elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi yüksək rəqabətli bazarda onların öz mövqələrini saxlamalarının zəruri şərtinə çevrilmişdir. Hazırda ölkənin inovasiyaya əsaslanan iqtisadi inkişaf yoluna keçidi dövlətin aktiv rolu olmadan qeyri-mümkündür. Bu baxımdan, ölkədə təhsil sisteminin yenidən qurulmasına, elm və istehsalın səmərəli inteqrasiyasına nail olmaq zəruridir. Dövlətin innovasiya siyasəti milli innovasiya sisteminin formalaşmasına istiqamətlənməlidir. Bu sistemin əsas vəzifəsi şirkətlərin, ali təhsil müəssisələrinin, Milli Elmlər Akademiyasının və digər qurumların maliyyə və texnoloji resurslarını səfərbər edərək ölkədə sənayenin innovasiyaya əsaslanan inkişafına nail olmaqdan ibarət olmalıdır. Milli innovasiya sisteminin inkişafı məqsədilə dövlət aşağıdakı məsələləri həll etməlidir:

- milli innovasiya sisteminin ayrı-ayrı həlqələri arasında səmərəli əlaqələrin qurulmasının dəstəklənməsi;

- ölkədə fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrinin elmi-tədqiqat fəaliyyətinin canlandırılması və Milli Elmlər Akademiyasının restrukturizasiyasının həyata keçirilməsi;

- güclü elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor bölmələrinə malik iri şirkətlərin yaradılması və ya elmi-texniki və istehsal-texnoloji sferalarının şaquli və üfiqi inteqrə edilmiş strukturların formalaşdırılması;

- ölkədə innovasiya fəaliyyətinin büdcədən və büdcədən kənar fondlar vasitəsilə maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyat üçün kadrların hazırlanması işinin təşkili, innovasiyaların idarə edilməsi ilə əlaqədar menecerlərin hazırlanması.

Ölkədə innovasiyanın inkişaf etdirilməsi üçün innovasiya ilə məşğul olan qurumların maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki innovasiya fəaliyyətində risklər yüksək olur. Buna görə də, ölkə iqtisadiyyatında yüksək riskli, lakin perspektivli biznes layihələrinin maliyyələşdirilməsinin vençur mexanizmi tətbiqi zəruridir. Vençur kapitalı məhsul və proses innovasiyalarının yaradılmasında mühüm rol oynayır. İnnovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin vençur mexanizmində maliyyələşdirən qurum vençur

firmasının səhmlərinə sahib olur. Bu da layihəni həyata keçirən qurumun borc öhdəliyi daşımamasına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya layihələrini ənənəvi formada maliyyələşdirmək imkanları məhduddur. Çünki, innovasiya layihələri nisbətən uzun qısa müddətdən sonra gəlir gətirirlər və belə layihələrin kommersiya riski çox yüksəkdir. Buna görə də, ölkədə innovasiya fəaliyyətini maliyyələşdirən innovasiya (vençur) fondlarının yaradılması zəruridir. Bu fondlar təklif edilən layihələrdə payçı kimi iştirak etməklə onları dərinləndən təhlil edilir, mövcud riskləri və perspektivləri qiymətləndirirlər. Fikrimizcə, Azərbaycan İnnovasiya Fondu təkcə maliyyə qurumu deyil, həm də bu sahədə peşəkar qurum kimi çıxış etməlidir. Bu baxımdan, Fond ölkənin iqtisadi inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb edən real innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi haqqında qərarlar qəbul etməlidir. Fikrimizcə, İnnovasiya Fondu sənaye müəssisələri ilə innovasiya məhsulları istehsal edən təşkilatlar arasında vasitəçilik funksiyalarını həyata keçirə bilər və bu qurumlar arasında səmərəli əlaqələrin formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər.

Hazırda Azərbaycan İntestisiya Şirkəti fəal şəkildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrasını uğurla davam etdirir. Belə ki, sement istehsalının genişləndirilməsi, gəmiqayırma şirkətinin yaradılması, qida məhsullarının emalı, logistika və digər sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı konkret addımlar atılmaqdadır. Azərbaycan İntestisiya Şirkətinin birgə əməkdaşlığı ilə aşağıdakılar reallaşdırılır:

- İntestisiya şirkətlərinin və portfel investorların Azərbaycanda həyata keçirilən layihələrin müştərək maliyyələşdirilməsi;
- Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqinə və investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən iri beynəlxalq təşkilatların cəlb edilməsi;
- Azərbaycan şirkətlərinin beynəlxalq kapital bazarlarında iştirakının təmin edilməsi;
- Azərbaycan İntestisiya Şirkətinin istiqrazlarının, o cümlədən aktivlərlə təmin edilmiş istiqrazlarının əldə olunmasına marağı olan potensial investorların maliyyəsinin cəlb edilməsi;

- İri maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə birgə investisiya fondlarının yaradılması.

Fikrimizcə, İntestisiya Şirkətinin səlayihətlərinin genişləndirilməsi və onun sənayenin prioritet istiqamətlərində yeni müəssisələrin yaradılması üçün səlayihətlər verilməsi məqsəduyğundur. Bu zaman, İntestisiya Şirkəti yeni müəssisələrin yaradılması üçün müxtəlif qurumları cəlb edə bilər.

2003-cü ildə ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi kimi öncül məqsədlərin reallaşdırılması məqsədilə Azərbaycanda İxracın və İntestisiyaların Təşviqi Fondu təsis edilmişdir. Fond ölkə sahibkarlarının ixrac potensialının artırılmasında, investisiya imkanlarının genişləndirilməsində, potensial tərəfdaşların tapılmasında və birgə əməkdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsində sahibkarlara yaxından dəstək verir.

Müasir dövüdə ölkənin malik olduğu iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etmək üçün inkişafın lokomotivinə çevrilə bilən və ixracyönümlü istehsallara əsaslanan iri şirkətlərin yaradılması məqsəduyğundur. Bu şirkətlərin yaradılması özəl biznes və dövlətin əməkdaşlığına əsaslanmalıdır. Fikrimizcə, ölkədə ayrı-ayrı sahələrdə iri şirkətlərin yaradılması və biznesin restrukturizasiyasının aparılması sahəsində hökumət təşəbüskərlik göstərməlidir. Bu sahədə görülcək işlər uzunmüddətli dövrü və nisbətən məhdud sayda sahələri əhatə etməlidir. Çünki, bu şirkətlərin yaradılması kadr təminatının formalaşdırılmasını, texnologiyanın cəlb edilməsini və s. kimi mürəkkəb məsələlərin həllini tələb edir. Fikrimizcə, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən sənaye sahələrində milli inkişaf layihələrinin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur. Fikrimizcə, yüngül, yeyinti sənaye sahələrində iri dövlət müəssisələrin yaradılması, neft hasilatı, maşınqayırma, kimya, elektorenergetika və s. sahələrdə mövcud dövlət müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi zəruridir. Belə müəssisələrin inkişafında investisiya qərarlarının verilməsi ilə əlaqədar təkmil mexanizmin yaradılması mühüm rol oynayır.

Sənayenin inkişafının mühüm məsələlərindən biri onun ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsidir. Bu baxımdan, ölkə prezidentinin 2007-ci il 6 mart tarixdə imzalanmış olduğu “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların

yaradılması haqqında” Fərmanı mühüm əhəmiyyəti vardır. Fikrimizcə, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması yalnız güzəştlərin verilməsi ilə deyil, ərazidə inkişaf etdiriləcək istehsalların müəyyən olunması, bunun üçün zəruri olan infrastrukturun (yol, elektrik enerjisi, qaz, su təminatı və s.) yaradılması, kadrların hazırlanması və s. məsələləri əhatə etməlidir. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasında məqsəd ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə daha əlverişli şəraitin yaradılması, yüksək texnoloji sahələrin inkişafının, rəqabətqabiliyyətli, səmərəli istehsal və xidmət sahələrinin təşkilinin dəstəklənməsidir.

Müasir istehsal infrastrukturuna malik sənaye parkının yaradılması ölkədə sənaye sahələrinin inkişafının, ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafının təmin edilməsini, habelə istehsal sahələrinin və onun innovasiya istiqamətinin inkişafını nəzərdə tutan dövlət siyasətinin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Sənaye parklarının yaradılması, həmçinin ölkənin qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, ölkə iqtisadiyyatının ixrac qabiliyyətinin, eləcə də rəqabətqabiliyyətli, idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının artırılması, ətraf rayonlarda məşğulluğun təmini, investisiyaların və müasir texnologiyaların cəlb edilməsi kimi öncül vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu istiqamətdə işlər davam etdirilmiş, beynəlxalq təcrübə daim öyrənilmiş və müvafiq normativ-hüquqi sənədlərin layihələri hazırlanmışdır.

Sənaye parklarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq hər bir region üçün xarakterik olan müxtəlif ərazi təşkili strategiyalarına və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq mərhələli inkişaf strategiyalarına ehtiyac vardır. Sənaye məkanlarının səmərəli təşkili üçün hökumətin başçılığı altında qısa müddətə xüsusi ərazilərdə xüsusi sənaye sahələrinin gücləndirilməsi effektiv ola bilər. Strategiya dedikdə (hökumətin başçılığı ilə ictimai inkişaf metodu) böyük inkişaf potensialına malik olan (neft-kimya, gübrələr, kənd təsərrüfatı, tekstil və kənd təsərrüfatı maşınlarının yığılması)sənaye sahələrinin qruplaşdığı ərazilərdə (Bakı, Sumqayıt, Gəncə və Şəki) hökumət tərəfindən təsirli sənaye məkanlarının təşkili başa düşülür. Özəl şirkətlərin sənaye inkişafının ilkin mərhələsində sənaye parklarının yaradılması və

fəaliyyətinin yetərli səviyyədə öhdəsindən gələ bilmədiyi üçün bu strategiya effektiv ola bilər. Xarici şirkətlərin aktiv cəlb olunması üçün yerli şərait nəzərə alınaraq müxtəlif strategiyalar tətbiq olunmalıdır.

Fikirmizcə, orta və uzun müddətli sənaye məkanı siyasətlərinin istiqamətləri aşağıdakı kimi olmalıdır: Birinci, özəl sektor tərəfindən sənaye parklarının yaradılması da daxil olmaqla müxtəlif təşkil etmə metodlarının yaradılması. Bundan başqa xüsusi sənaye sahələrinin və ərazilərin inkişafına yönəlmiş balanslaşdırılmamış inkişaf strategiyası bütün sənaye sahələrinin və ərazilərin harmonik inkişafını təşkil edəcək şəkildə balanslaşdırılmış milli inkişaf strategiyası ilə əvəzlənməlidir. Orta və uzun müddətə sənaye parklarının növləri sadə istehsal zavodları qruplarının əksinə sənaye şəhərciklərinə çevrilməlidir. Başqa sözlə, öz-özünü təmin edən şəhər statusu almaq üçün yaşayış, mədəni və təhsil funksiyaları da daxil olmaqla müxtəlif funksiyalar istehsal funksiyaları ilə birləşməlidir. Azərbaycanda yüksək texnologiyalı sənaye parkları, bina tipli zavodlar, birləşmiş sənaye parkları, resursların yenidən istehsalı və eko sənaye parkları da daxil olmaqla müxtəlif tipli sənaye parkları yaratmaqla getdikcə hissələr ayrılan və daha mürəkkəb olan sənaye məkanları tələblərinə cavab verə bilər.

Ölkədə ayrı-ayrı regionların inkişafında klaster yanaşmasının təmin olunması üçün xüsusi sənaye zonalarının yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Belə zonaların yaradılması innovasiyanın diffuziyasına, istehsalın həminin artması (nisbətən kiçik istehsalların bir ərazidə yerləşməsi hesabına) nəticəsində miqyasdan qənaətə, təhcizat və satış müəssisələrinin yaranmasına səbəb ola. Bu da, xüsusi sənaye zonalarında istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin artmasına, qiymətinin isə aşağı düşməsinə səbəb olar.

Regionda mövcud sənaye sahəsinin inkişaf səviyyəsinə istehsalın miqyası əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Belə ki, istehsalın miqyası artdıqca, məhsul vahidinə düşən xərclər də azalır. Bu sənaye zonalarında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması ayrı-ayrı xidmətlərə və məhsullara olan ümumi tələbin artmasına və nəticədə göstərilən xidmətlərin maya dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır.

Ölkəmizdə daxili bazarı kiçik olduğundan ixrac yönümlü sənaye sahələrinə dəstək verilməsinə ehtiyac var. Bunun üçün sənaye parklarının və sənaye zonalarının ixracatına dəstək proqramları çox vacibdir. Ölkəmizdə və regionlarda əksər müəssisələr orta və kiçik müəssisələrdir və az sayda məhsullar qlobal rəqabət qabiliyyətinə malikdir. Bundan başqa müəssisələrin xarici bazarlar haqqında məlumatları və təcrübələri azdır. Bu faktorlar Azərbaycan müəssisələrinin xarici bazarlara çıxış əldə etməsi üçün maneələr yaradır. Müvafiq olaraq dövlət əlaqəli təşkilatlarla əməkdaşlıq etməklə müxtəlif dəstək proqramları həyata keçirməlidir. Proqramlara ixracın maliyyələşdirilməsi dəstəyi, xarici marketinq dəstəyi (xarici yarmarkalar, ixrac brifinqləri və rezident müəssisələrin və məhsullarının xaricə təşviqi), ixrac məsləhətləri və xarici bazarlar haqqında informasiya xidmətləri daxil olmalıdır.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işində Azərbaycanda istehsal sferasında investisiya fəallığının mövcud vəziyyətinin kompleks tədqiqi əsasında aşağıdakı nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. İnvestisiya qoyuluşlarına ayrılan vəsaitlərin xüsusi çəkisi ilə hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi müəyyən olunur. İnvestisiya qoyuluşunun həcmi çox olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də yüksək olur. İnvestisiyalar uzunmüddətli perspektivdə inkişaf imkanlarına təsir etməklə yanaşı, həm də məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinə birbaşa və tez təsir göstərirlər.

İnvestisiyaların istehsala cəlbi ilk növbədə istehsal resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması üçün şərait yaradır. Nəticədə istehsal amillərinin məşğulluğu müəyyən dərəcədə yüksəlir və bu da milli gəlirin artmasına səbəb olur. Bundan başqa, investisiyaların cəlbi işçi qüvvəsinin və idarəetmə kadrlarının ixtisaslaşması üçün şərait yaradır, istehsal olunan məhsulların texnoloji səviyyəsinin və keyfiyyətinin inkişafına imkan verir ki, bu da onun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə və onun dünya bazarına çıxmasına kömək edə bilər.

İnvestisiya qoyuluşlarına ayrılan vəsaitlərin xüsusi çəkisi ilə hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi müəyyən olunur. İnvestisiya qoyuluşu çox olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də yüksək olur. İnvestisiyalar uzunmüddətli perspektivdə inkişaf imkanlarına təsir etməklə yanaşı, həm də məşğulluq və gəlirlərin səviyyəsinə birbaşa və tez təsir göstərir.

2. İqtisadi subyektlər özünün texniki-texnoloji və iqtisadi inkişafının ən vacib və strateji məqsədlərini işləyib hazırlayarkən, bu məqsədlərin xarici mühit tərəfindən necə qəbul olunadığını əvvəlcədən müəyyən etməlidir. İnvestisiya mühiti mikro və makro mühitdən ibarətdir. Mikro mühit müəssisəyə və onun müştərilərə xidmət göstərməsi imkanlarına bilavasitə aidiyyəti olan qüvvələrlə, mal göndərənlər, marketinq, vasitəçiləri, müştərilər, rəqiblər və müxtəlif ünsiyyət qrupları ilə təmsil olunur. Makro mühit demografik, iqtisadi, siyasi, hüquqi, texnoloji, coğrafi, təşkilati-texniki, sosial-mədəni amillərin məcmusudur.

Ölkədə müəssisələrin istehsal gücündən tam istifadə olunmadığı şəraitdə investisiya fəallığı aşağı olur. Çünki, investisiya qoyuluşu əsasən əlavə istehsal güclərinin yaradılmasına gətirib çıxarır. Ölkədə sərbəst istehsal gücləri mövcuddursa, investisiya qoyuluşu üçün tələb yaranmır, əks halda isə, yaranmış tələbi mövcud istehsal gücləri ödəyə bilmirsə, onda investisiya qoyuluşları həyata keçirilir.

İnvestisiya fəallığına təsir edən amillərdən biri sahibkarların ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti ilə əlaqədar gözləntiləri ilə əlaqədardır. Ölkədəki iqtisadi konyukturaya və iqtisadi inkişafın templərinə dair qiymətləndirmələrin nəticələri investisiya qərarlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir. Dövlət investisiya fəaliyyətini tənzimləməklə, iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunu təkmilləşdirməyə, onun texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltməyə nail ola bilər. Həmçinin, dövlət idarəetmə orqanları xərclərə, risklərə və rəqabət səviyyəsinə təsir göstərməklə şirkətlər üçün imkanlar yaradır və stimullar formalaşdırır. Buna görə də, dövlət ölkədə investisiya fəaliyyətinin təkmil tənzimlənmə mexanizmini formalaşdırmalıdır.

3. Sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi kimi, iqtisadi sistemin müxtəlif elementlərinin inkişafını tələb edir və bu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Ölkədə 2014-cü ildə sənaye məhsulunun həcmi 2000-ci ilə nisbətən 3 dəfədən çox artsa da, 1990-cı il səviyyəsindən aşağı olmuşdur. 2010-ci ildə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi 2000-ci ilə nisbətən 3,6 dəfə artdığı halda, emal sənayesində bu göstərici 2,0 dəfəyə, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 1,3 dəfəyə bərabər olmuş, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində isə istehsalın həcmi 13,2 faiz azalmışdır. 2010-2014-cü illər ərzində sənaye məhsulunun həcmi azalmışdır ki, bu azalma da neft hasilatının azalması hesabına baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi 2010-cu ilə nisbətən 14,7 faiz aşağı düşmüşdür.

2014-cü ildə ölkədə əsas kapitalla investisiya qoyuluşu 2000-ci ilə nisbətən 17,2 dəfə artsa da, bu göstərici sənaye üzrə 10,8 dəfəyə, emal sənayesi üzrə isə 7,5 dəfəyə bərabər olmuşdur. Sənayedə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının artımı tempinin nisbətən aşağı olması neft sənayesində reallaşdırılan investisiya layihələrinin istismar mərhələsinə daxil olması ilə bağlıdır.

Sənaye məhsulunda xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payı 2000-ci ildə 53,4 faizə, 2005-ci ildə isə 67,3 faizə, 2011-ci ildə 78,0 faizə, 2014-cü ildə isə 69,6 faizə bərabər olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda neft və qaz hasilatı hesabına ölkədə investisiya fəallığını təmin etmək imkanları məhduddur. Belə ki, bu sahədə əsas layihələrə reallaşdırılmış və bu sahədə artan temple istehsal güclərinin yaradılması gözlənilmir.

Ölkədə əlavə dəyərin yaradılmasında emal sənayesinin payı kiçik olmuşdur. Belə ki, ölkədə yaradılmış əlavə dəyərdə emal sənayesinin payı 2000-ci ildə 5,6 faizdən 2010-cu ildə 5,1 faizə, 2011-ci ildə isə 5,2 faizə qədər azalmışdır. Belə azalma neft emalı sahəsini çıxmaqla digər emal sənayesi sahələri üzrə daha böyük olmuşdur.

Sənayedə həyata keçirilmiş əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının 2000-ci ildə 71,8 faizi, 2005-ci ildə 89,3 faizi, 2014-ci ildə isə 77,6 faizi neft və qaz hasilatı sahəsinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, hələ də sənayedə investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi neft və qaz sektoruna yönəldilir. Bütövlükdə, son illərdə emal sənayesinə yönəldilən investisiya qoyuluşlarının həcmi kifayət qədər olmamışdır.

Hazırda sənaye müəssisələrinin malik olduqları texnologiyanın köhnələməsi və məhsul modellərinin müasir tələblərdən geri qalmaları ilə yanaşı, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maddi-texniki bazasının köhnələməsi və onlarda işləyən kadrların biliklərində geriləmələr baş vermişdir. Belə şəraitdə mövcud elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maliyyələşdirilməsi hesabına onların sənaye istehsalının texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsiri məhdudd olacaqdır.

Ölkədə investisiya fəaliyyətində xarici investisiyanın payı azalsa da, sənayedə, xüsusilə xarici investisiyaların rolu yüksək olaraq qalır. Belə ki, sənayedə əsas

kapitala investisiya qoyuluşlarında xarici investisiyanın payı 2000-ci ildə 69,1 faizdən 2002-ci ildə 91,0 faizə qədər artmış, 2014-cü ildə isə 51,2 faizə qədər azalmışdır. Xarici investisiya qoyuluşları əsasən neft və qaz hasilatına yönəldilmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə sənayeyə qoyulmuş xarici investisiyanın 98 faizi xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, hazırda ölkə sənayesində xarici investorlar üçün ən cəlbedici sahə xam neft və təbii qaz hasilatı sahəsidir. 2005-2014-cü illər ərzində bu sahəyə qoyulmuş cəmi investisiyanın 70,8 faizi xarici investisiyanın payına düşdüyü halda, emal sənayesi üzrə bu göstərici isə 2,2 faizə bərabər olmuşdur.

4. İnkişaf prioritetləri baxımından sənaye sahələrini üç qrupda birləşdirmək olar. Birinci qrupa əsasən yerli xammala əsaslanan və satış bazarı daxili bazarlar olan sahələr, ikinci qrupa yerli xammala əsaslanan və satış bazarı yerli və xarici bazarlar olan sahələr, üçüncü qrupa xarici xammala əsaslanan və satış bazarları yerli və xarici bazarlar olan sənaye sahələri. Birinci qrupa elektrik enerjisi istehsalı, tikinti materialları, bəzi yüngül və yeyinti məhsulları istehsalı, ikinci qrupa yanacaq sənayesi, yüngül və yeyinti sənayesinin bəzi sahələri, neft-kimya sahələri, üçüncü qrupa isə maşınqayırma sənayesi məhsulları, yeyinti sənayesinin bəzi sahələri daxildir. Sənayenin strukturunun təhlili göstərir ki, son illərdə sənayenin inkişafı əsasən daxili bazara istiqamətlənmiş və yerli xammallara əsaslanan istehsallar hesabına baş vermişdir. Xarici xammala əsaslanan və satış bazarları əsasən xarici bazarlar olan müəssisələrin ya öz fəaliyyətlərini dayandırmış, ya da istehsal gücünün çox cüzi hissəsindən istifadə edirlər. Bununla belə bu üç istiqamətdə sənayenin inkişaf etdirilməsi imkanları mövcuddur.

Azərbaycanda neft hasilatı sahəsinə iri həcmli investisiya qoyuluşları həyata keçirilmiş və bu sahədə investisiya imkanları nisbətən tükənməkdədir. Bununla belə, Xəzər dənizində yeni neft və qaz yataqlarının kəşf edilməsi ehtimalı vardır. 2010-cu ildə “Ümid”, 2011-ci ildə isə “Abşeron” qaz-kondensat yataqlarının kəşf edilməsi Azərbaycanın enerji potensialını daha da gücləndirmişdir.

Azərbaycanda emal sənayesinin ortamüddətli dövrdə inkişafı əməltutumlu və yerli xammala əsaslanan sahələr hesabına baş verəcəkdir. Emal sənayesi məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi iki istiqamətdə baş verməlidir. Birincisi,

mövcud sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması və ya onları əvəz edən yeni müəssisələrin yaradılması, ikincisi isə, yeni istehsalların mənimsənilməsi ilə əlaqədar olmalıdır. Birinci istiqamət mövcud müəssisələrin həddən artıq köhnəlmələri və onların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması ilə əlaqədardır.

Ölkədə elektrotexnika, cihazqayırma, avtomobil istehsalı sahələrinin inkişaf imkanları mövcuddur. Lakin bu sahələrin inkişafı əsasən xarici dəstəldirici məmullatlardan hazır məhsulun yığılması və sonradan bu məmullatların bir hissəsinin istehsalının təşkili hesabına mümkündür.

Ölkədə tullantıların çeşidlənməsi, daşınması və emalı müəssisələrinin inşa edilərək istifadəyə verilməsi də investisiya prioritetlərindən biridir. Sənayedə investisiya prioritetlərdə üstünlük yüngül və yeyinti sənayesi sahələri tutmalıdır. Bu sahələrdə kapitalın digərlərinə nisbətən daha sürətlə dövriyyəsi həm xarici, həm də milli kapitalın axınını stimullaşdırır.

5. Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, onlara informasiya, marketing və markalanma dəstəyi, standartların və sertifikatların tətbiqində dəstək, kadr hazırlığı sahəsində dəstək göstərməli və xüsusən sənaye müəssisələrinin araşdırma və inkişaf etdirmə fəaliyyəti dəstəklənməsi mexanizmi yaradılmalıdır. Etmış ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət kiçik və orta müəssisələr tərəfindən özə məhsullarının xarici bazarlarının araşdırılmasını dəstəkləyirlər. Xüsusilə, xarici biznes səfərləri, marketing tədqiqatları və digər bu kimi tədbirlərlə bağlı xərclərin bir hissəsini kompensasiya edirlər.

İnvestisiya qoyuluşlarının həcm və istiqamətinə təsir göstərən vergi vasitələrinə mənfəət vergisinin aşağı salınması, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi, dividendlərə vergilərin səviyyəsi və s. aiddir.

İnvestisiya Şirkətinə sənayenin prioritet istiqamətlərində yeni müəssisələrin yaradılması üçün səlayihətlər verilməsi məqsələuyğundur. Bu zaman, İnvestisiya Şirkəti yeni müəssisələrin yaradılması üçün müxtəlif qurumları cəlb edə bilər.

Sənaye parklarının yaradılması, həmçinin ölkənin qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, ölkə iqtisadiyyatının ixrac qabiliyyətinin, eləcə də rəqabət-

qabiliyyətli, idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının artırılması, ətraf rayonlarda məşğulluğun təmini, investisiyaların və müasir texnologiyaların cəlb edilməsi kimi öncül vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir. Sənaye parklarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq hər bir region üçün xarakterik olan müxtəlif ərazi təşkili strategiyalarına və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq mərhələli inkişaf strategiyalarına ehtiyac vardır.

Ölkəmizdə daxili bazarı kiçik olduğundan ixrac yönümlü sənaye sahələrinə dəstək verilməsinə ehtiyac var. Bunun üçün sənaye parklarının və sənaye zonalarının ixracatına dəstək proqramları çox vacibdir. Proqramlara ixracın maliyyələşdirilməsi dəstəyi, xarici marketinq dəstəyi (xarici yarmarkalar, ixrac brifinqləri və rezident müəssisələrin və məhsullarının xaricə təşviqi), ixrac məsləhətləri və xarici bazarlar haqqında informasiya xidmətləri daxil olmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı: 2014.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014, Bakı: 2014.
3. Əhmədov B.S. “İnvestisiya” və “kapital” anlayışlarının mahiyyəti: mikroiq-tisadi və makroiqtisadi yanaşmalar / “Azərbaycanın vergi xəbərləri” jurnalı, № 1, 2011, s. 69-84.
4. Əhmədov B.S. Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər / “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, № 2, 2010. s. 180-188.
5. Əliyev F.B. İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi. Bakı, "Azər" nəşriyyatı, 2003.
6. Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun, 15 yanvar 1992 -ci il.
7. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il.
8. “İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamı.
9. Telman Həseynov. Məğsəssin iqtisadiyyatı. Bakı: Azərnpər, 2005.
10. “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə”nin təsdiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 aprel 2013-cü il tarixli Fərmanı.
11. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər (monoqrafiya). Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2009.
12. Бард В.С. Инвестиционный потенциал российской экономики. М.: Экзамен, 2003.
13. Албегова И. М., Емцов Р. Г., Холопов А. В. Государственная экономическая политика. М.: Дело и Сервис, 1998.
14. Бирман Г., Шмидт С. Капиталовложения: Экономический анализ инвестиционных проектов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.
15. Виленский П.Л., Ливший В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности

инвестиционных проектов. М.: Дело, 2002.

16. Газеев М.Х., Смирнов А.П., Хрычев А.Н. Показатели эффективности инвестиций в условиях рынка. М.: ПМБ ВНИИОЭНГ-а, 1993.

17. Гитман Л., Джонк М. Основы инвестирования, М.: Дело, 1997.

18. Грачева М.В. Анализ проектных рисков. М.: Финстатинформ, 1999.

19. Макроэкономика. Под ред. А.Г.Грязновой и Н.Н.Думной. М., КНОРУС, 2006.

20. Зименков Р. Роль государства в зарубежных инвестициях США //РЭЖ, М., 1997, №3.

21. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалези Р.. Экономика. М.: Дело ЛТД, 1993.

22. Портер М.. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993.

23. Хей Д., Моррис Д. Теория организации промышленности. Том 2, Санкт-Петербург. Экономическая школа, 1999.

24. Promoting Growth in All Regions. Lessons from across the OECD. OECD Publishing.

25. Mountford D. Organising for local development: the role of local development agencies. Summary Report, 26-27, November 2009, working document, CFE/LEED, OECD.

26. Porter, M.E. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index. Harvard Business School, Boston, 2003.

27. World Development Report 2005. The World Bank, 2005.

РЕЗЮМЕ

Вопросы повышения инвестиционной активности в промышленности, формирования благоприятной инвестиционной среды, эффективного использования привлеченных внутренних и иностранных инвестиционных ресурсов в приоритетных сферах промышленности играют важную роль в экономике Азербайджана. Учитывая актуальность вышеуказанных вопросов диссертационная работа была посвящена изучению основных направлений инвестиционной деятельности в промышленности.

Цель исследования состоит в определении, на основе комплексного анализа существующего положения, инвестиционной деятельности в промышленности и подготовке научно-обоснованных предложений и рекомендаций в этом направлении.

Первая глава диссертационной работы озаглавлена как «Теоретические вопросы инвестиционной деятельности в условиях рыночных отношений». В данной главе раскрыта сущность инвестиций, определена его роль в экономическом развитии, изучены факторы, определяющие инвестиционную активность в стране, исследованы особенности механизма государственного регулирования инвестиционной активности.

Во второй главе – «Оценка существующего положения инвестиционной деятельности в промышленности Азербайджана» - исследовано существующее положение инвестиционной активности в промышленности, оценена инвестиционная среда и уровень привлечения иностранной инвестиции в промышленности, исследован механизм государственного регулирования инвестиционной активности.

В третьей главе – «Пути повышения инвестиционной активности в промышленности Азербайджана» - определены приоритетные направления инвестиционной деятельности в производственной сфере и указаны пути государственного стимулирования инвестиционной деятельности.

THE RESUME

Questions of increase of investment activity in industrial sphere, formations of the favorable investment environment, an effective utilization of the involved internal and foreign investment resources in priority spheres of the industry play the important role in economy of Azerbaijan. Considering a urgency of the above-stated questions dissertational work has been devoted to studying of ways of increase of investment activity in industrial sphere.

The purpose of research consists in definition on the basis of the complex analysis of existing position in industrial sphere of ways of increase of investment activity and preparation of scientifically proved offers and recommendations in this direction.

The first chapter of dissertational work is entitled as «Theoretical questions of increase of investment activity in conditions of market relations». In the given chapter the essence of investments is opened, its role in economic development is certain, the factors defining investment activity in the country are studied, features of the mechanism of state regulation of investment activity are researched.

In the second chapter - «The Estimation of existing position of investment activity in industrial sphere in Azerbaijan» - existing position of investment activity in industrial sphere in the country is researched, the investment environment is estimated, the mechanism of state regulation of investment activity is researched.

In the third chapter - «Ways of increase of investment activity to industrial sphere in Azerbaijan» - are certain priority directions of investment activity in industrial sphere and a way of increase of a role of foreign investments in realization of qualitative changes in the given sphere, ways of the state stimulation of investment activity are specified.